www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

ABD Merkezli Yeni Bir Misyonerlik Modeli: İngiliz Etkisinde Amerikan Board Teşkilatı*

A New USA Based Missionary Model: American Board Organization Under the Influence of British

Muhsin Önal**

Abstract: In the 19th century, when the Ottoman Empire strongly felt the disintegration and collapse process, the Western missionaries' activities towards Anatolia also accelerated. In the aforementioned century, Protestants would be the most effective representatives of the missionary activities, that the historical background dates back to 1551 and which were initially carried out by the members of the Catholic sect. The Protestant missionary activities began under the leadership of Britain, would soon influence the United States. The most important problem of the USA, which is a newly established state, is recognisability. USA executives who are aware of this, have tried to turn this situation into an opportunity. Missionaries have been regarded as semi-official representatives who would promote their countries politically, culturally, and socially. This support would also have significant advantages when evaluated from the perspective of missionaries. In this way, they would secure themselves and have the opportunity to move more comfortably in the region in which they operate. When it is evaluated in this context, it can be concluded that the Protestant missionary has a structure that, contrary to what it is claimed, it takes care of the interest of its country, rather than the religious targets. This article will primarily focus on the liaison between the United States and Great Britain in the context of missionary activities. In addition, how the USA, that is the 'New World State', was affected by Britain, one of the oldest and deep-rooted states of the 'Old World', constitutes one of the basic elements of this study. On the other hand, the factors that reveal the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), which was established in 1810 and played one of the most important intermediary roles in the USA in contact with the Ottoman Empire in particular, and the outside world in general, is the second important point that the article will focus on. It will also be mentioned that the said organization has a secular structure rather than a religious one. This feature of the organization will be tried to be explained by considering the recent sermons given by Pliny Fisk and Levi Parsons, the first two missionaries sent by the American Board to the Ottoman lands. Accordingly, another important issue within the scope of the study is that one of the main objectives of the said organization is to realize the interests and expectations of its country.

* Bu makale yazarın Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda 01.10.2019 tarihinde kabul edilen "Türkiye'de Amerikalı Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri Çerçevesinde Ankara, İstanbul ve Muratça İstasyonları (1862-1885)" adlı doktora tezinden üretilmiştir

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Teşkilatı.

Assist. Prof. Dr., The Ministry of Education Provincial Organization

ORCID 0000-0003-3329-3471

muhsinmengusoglu@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Önal, M. (2020). ABD merkezli yeni bir misyonerlik modeli: İngiliz Etkisinde Amerikan Board Teşkilatı.

Turkish Studies - History, 15(2), 597-618. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42204>

Received/Geliş: 18 March/Mart 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

Structured Abstract: In the 19th century, the Ottoman Empire entered a period of serious and permanent collapse that the roots of it dated back to much older times. The missionaries who want to turn this situation into an opportunity have also stepped up their struggle in this age in order to recruit new members to their cause. This movement initiated by Catholics in previous periods is now also practiced by Protestants.

The Protestants' missionary activities were first held on by the United Kingdom. The missionaries who were the members of various organizations were scattered to the four winds and ignited the wick of this movement. The starting point of missionary activities was India. The British missionaries first set foot into this country at the end of the 17th and the beginning of the next century. After the British carried out a number of activities in the said territories, they fronted to different regions, mainly the Middle East and Anatolia.

Missionary organizations originating in the United States have also followed the path of the British pioneers, whose masters were accepted. It can even be said that they have achieved more successful results than the British. On the other hand, when it is evaluated in terms of missionary activities, it can be said that the turning point for the USA is the establishment of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM). Founded in 1810 with the encouragement and efforts of Samuel Worcester and Samuel Spring, the apparent purpose of this organization was to establish peace and confidence all around the world. These two people, the first one is a priest and the second is a preacher, had come to Andover to perform a holy and honorable task. In fact, the most important figure in the emergence of the organization was Samuel J. Mills. From his childhood years, Mills was raised according to the principles of Protestantism and was constantly subjected to his family's suggestions to become a missionary.

As a result of the efforts of Mills, who was still a student but whose enthusiasm and passion almost fascinated the other students around him, opened the door to an important development and '*The Brethren*' organization, which can be regarded as the pioneer and inspiration of the ABCFM came to the stage of history. Instead of carrying out activities explicitly, the organization will act secretly and underhanded, making efforts to direct those who have forgotten the knowledge of truth and gone astray, to the absolute and authentic. On the other hand, the main motive that distinguishes '*The Brethren*' from the previous examples is its contact with the state officials. '*The Brethren*' organization carried out effective and notable activities in a desirable manner for nearly two years and in consequence of these efforts on 27 June, 1810 ABCFM was founded.

On the mentioned date, a meeting was held in Boston under the guidance of Professor Moses Stuart, and the Brethren's name and manner of operation were changed. Just like the British, the members of ABCFM followed the same path and commenced their activities from India. They tried to transfer the cultural and social dynamics of their country to this region and adapt them to the people. Undoubtedly the most important points that attract attention in this process are the fact that the missionaries do not remain indifferent to political issues in accordance with the instructions they receive from the country they belong to, and their efforts to influence India politically by acting in this direction. In addition, they tried to access all kinds of information and shared it with their own official channels. Thus, the United States would become recognized in the region and the interest and sympathy towards it would increase.

ABCFM's similar characteristic to the previous semi-professional missionary organizations established in the United States is that it views Great Britain as a master or pioneer leader. The difference is that the new organization transcends the locality and presents more of a universal structure than operating on a local level. As stated above ABCFM started its missionary activities from India. Although the ABCFM members who reached India on 19 February 1812 did not reach the achievements that would fully meet the expectations in the region, the best level witnessed until that day was captured. Missionaries who got over their inexperience in India came to the conclusion that it is time to open up to the Middle East after making their presence felt. Even though they did not meet their expectations, their partial success increased both their courage and excitement and resulted in them turning their course to the Ottoman State.

It was undoubtedly the greatest expectation and desire of all missionaries to perform such an auspicious and important task. However, it was up to Levi Parsons and Pliny Fisk to carry out this highly critical and important responsibility. Parsons and Fisk were trying to carry Protestantism to the Ottoman lands. However, this was not the only goal. It was only the apparent target. The main purpose was to increase the popularity and recognition of the USA in the Middle East and then in Anatolia and open the door to an Americanism. This was a movement that took the idea of Protestantism to the center but also had the desire and feeling to bring all the values and elements of the USA to the Ottoman lands.

At this point, it is worth noting the last sermons given by both missionaries before they left Boston. The suffering of the Jews and their captivity were the common points of both Fisk and Parsons' farewell speech. Parsons started his sermon by reading passages from the holy book of the Jews, the Torah. In his words, God granted Palestine and the surroundings to the Jews and the main reason for the suffering of Jews today is that they were detained from their homeland. The missionary also promised to struggle to fulfill this will by taking over the legacy that God had promised for these orphaned servants.

The address of Pliny Fisk, the second missionary who travelled to the Middle East, did not proceed in a very different direction from Parsons' speech. The first goal was to increase the acceptability of the travel and make it legitimate. While explaining why missionaries should be present in these lands and why it was important to start the missionary case from the Middle East, he confessed a very important fact in terms of Protestantism because these lands are extremely valuable for Christianity. God often declares how beneficial the transformation of the Middle East will produce and invites his servants to strive in this direction.

It is obvious how important the sermons were given by Parsons and Fisk in two different churches in Boston just before their journey to the Middle East to save that region and invite humanity to the truth. Parsons, the first of the missionaries, shaped his sermon mainly on the theory of resurrection and declared that this resurrection could only be possible by spreading Christianity more precisely Protestantism to the world. Parsons gave a different meaning to the activities of the Protestant missionary, especially those aimed at the Middle East and Anatolia. This movement reveals a structure that carries religious tendencies but at the same time contains serious political, cultural, social, and psychological factors. Therefore, Parsons' last speech constitutes the secular and material aspect of Protestant missionary, adorned with ethereal and spiritual motifs.

Fisk, on the other hand, built his sermon mainly on religious practices. This point reveals that he desires a secular but also spiritual missionary. He tried to complete the part that Parsons left missing in his speech and made an effort to make the presence of members of the ABCFM in the Middle East legitimate and understandable. The missionary wanted to strengthen his claim by saying that Jesus Christ was also born and declared his prophethood on this land.

As a result of all these expectations, it can be assumed that Fisk and Parsons' journey to the Middle East is a project of the state itself and will be supported and followed enthusiastically by the citizens of the United States. Also, there are two different facets and aspects of the missionary activities of ABCFM. In order to comprehend the practical goals and practices of this movement, which carries worldly and spiritual dimensions, one must understand the last speeches of Pliny Fisk and Levi Parsons, the first two missionaries sent to the Middle East, before leaving Boston.

Keywords: Modern History, USA, ABCFM, Protestant, Missionary, Pliny Fisk, Levi Parsons.

Öz: Osmanlı Devletinin dağılma ve çöküş sürecini şiddetli bir biçimde hissettiği 19. yüzyılda Batılı misyonerlerin Anadolu'ya yönelik faaliyetleri de hız kazanmıştır. Tarihsel geçmişi 1551 yılına kadar uzanan ve başlangıçta Katolik mezhebi mensuplarınca gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin bahsi geçen yüzyıldaki en etkili temsilcileri ise Protestanlar olacaktır. İngiltere'nin öncülüğünde başlayan Protestan misyonerliği kısa sürede ABD'yi de etkisi altına alacaktır. Henüz yeni kurulmuş bir devlet olan ABD'nin en önemli sorunu tanınabilirliktir. Bunun farkında olan ABD'li yöneticiler bu durumu fırsata çevirmeye çalışmışlardır. Misyonerler ülkelerinin politik, kültürel ve sosyal yönden tanıtımını sağlayacak yarı resmi temsilciler olarak kabul edilmişlerdir. Misyonerler açısından değerlendirildiğinde de bu desteğin önemli avantajları olacaktır. Onlar da bu sayede kendilerini güvence altına alacak ve faaliyet yürüttükleri bölgede daha rahat hareket etme imkânı yakalayacaklardır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Protestan misyonerliğinin iddia edilen aksine dini hedeflerden çok ülkesinin menfaatlerini gözetten bir yapı arz ettiği sonucuna varılabilir. Bu makalede öncelikle misyonerlik faaliyetleri bağlamında ABD ile Büyük Britanya arasındaki irtibata yer verilecektir. Ayrıca '*Yeni Dünya Devleti*' ABD'nin '*Eski Dünya*'nın en kadim ve köklü devletlerinden olan İngiltere'den dünyaya Protestanlığı egemen kılma noktasında nasıl etkilendiği hususu da çalışmanın temel unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Diğer taraftan 1810 yılında kurulan ve ABD'nin genelde dış dünya, özelde ise Osmanlı Devleti ile temas kurmasında en önemli aracı rollerden birisini üstlenen American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)'yi ortaya çıkaran etmenler makalenin üzerinde duracağı ikinci önemli noktadır. Ayrıca bahsi geçen örgütün dini olmaktan çok seküler bir yapı arz ettiği konusuna da değinilecektir. Teşkilatın bu özelliği bizzat Amerikan Board'un Osmanlı topraklarına

gönderdiği ilk iki misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons'un Boston'da verdikleri son vaazlar göz önüne alınarak izah edilmeye çalışılacaktır. Buna bağlı olarak da bahsi geçen örgütün en esaslı maksatlarından birisinin de ülkesinin menfaat ve beklentilerini gerçekleştirmek olduğu hususu çalışmanın kapsamına giren bir diğer önemli konudur.

Anahtar Kelimeler: Yakınçağ Tarihi, ABD, ABCFM, Protestan, Misyoner, Pliny Fisk, Levi Parsons

Giriş

19. yüzyıl itibariyle sahip olduğu gücü ve nüfuzu iyiden iyiye kaybetmiş olan Osmanlı Devletinin çöküşünü hızlandıran en önemli etkenlerden birisi de '*Yeni Dünya*' şeklinde tabir edilen ABD'den yola çıkıp Anadolu'ya yönelen Protestan misyonerlerin faaliyetleri olmuştur. Zahirde dini maksatlarla hareket ettiklerini ve dünyaya İncil öğretisini ve Hz. İsa'nın prensiplerini aşılacak amacı güttüklerini iddia eden misyonerlerin aslında görünenden çok farklı hedeflerle yola çıktıkları bilinmektedir. Onlar mensubu oldukları ülkenin özel temsilcisi gibi davranarak ayakları henüz yere sağlam basmayan ABD'nin politik, kültürel, sosyal ve elbette ki dini elçileri gibi davranmışlardır. Zira 1776 senesinde kurulan ABD, başlangıçta dış dünya ile temas kurma konusunda mesafeli bir tavır takınmış ve uluslararası arenada politikalar üretmekten ziyade iç huzur ve güvenliğini tesis etmeye yönelik adımlar atmayı tercih etmiştir. Bu kısmen anlaşılır bir durumdur. Ancak sömürge edinme konusunda ciddi rekabete sahne olunan bir dönemde dünya meselelerine karşı kayıtsız kalmak ve endüstriyel manada rakip devletlerin gerisinde yarışı sürdürmek mecburiyetinde olmak ABD gibi yeni kurulmuş bir devlet için çok kabul edilebilir bir durum değildir. Zaten ABD'de tıpkı Avrupa'nın nüfuz sahibi güçlü devletleri gibi kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etme uğraşısından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Lakin barış, hoşgörü ve saldırmazlık prensipleri doğrultusunda tasarlanan ve 1823 yılında ilan edilen Monroe Doktrini ABD'nin saldırganca bir tutum içerisine girmesini engelleyici en önemli unsur olmuştur.

Misyonerler ise bu noktada devreye girmiş ve ABD'nin dünya üzerindeki menfaat ve beklentilerinin temel dayanak noktasını oluşturmuşlardır. Bu noktada ifade edilmesi gereken bir diğer husus da ABD'nin oluşturduğu politikalarda ve dünya siyasetine yönelik hamlelerinde kendisine İngiltere'yi örnek almış olmasıdır. Birleşik Devletler attığı her adımda müttefik ve aynı zamanda hamisi konumundaki Britanya'yı rol model almış ve kaderini adeta İngiltere'nin tayin etmesine kapı aralamıştır. Kuşkusuz bu durum sadece siyasal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik etmenlerde kendisini hissettirmemiş misyonerlik faaliyetlerinin gelişimi noktasında da benzer bir temayül tezahür etmiştir.

Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde olduğu bir dönemde Batılı devletlerin bölgede egemenlik tesis etmeye çalışmaları neticesinde ortaya çıkan misyonerlik faaliyetlerini tetikleyen bir diğer unsur da himayecilik fikridir. Zira bölgede yaşanan çalkantılar ve sancılı hal Avrupalı Hristiyan unsurların Osmanlı coğrafyasındaki farklı cemaatleri kendi yanına çekme mücadelesi vermeleri sonucunu doğurmuştur. Bu konuda öncülüğü Fransa üstlenmiştir. Fransız Devleti, Papa taraftarı Katolik nüfusun yanında yer alarak Anadolu toprakları üzerindeki emellerini hayata geçirme mücadelesi vermiştir. Benzer şekilde Rusya ise Ortodoks nüfus ile yakından ilgilenmiş ve bahsi geçen mezhep mensuplarının her türden sorun ve sıkıntısını kendi meselesi olarak kabul ederek siyasi emellerini bölgede uygulamaya çalışmıştır. Anadolu'da henüz varlığını etkili bir biçimde hissettiremeyen Protestanlığın koruyucu ve kollayıcı unsuru ise hiç şüphesiz Birleşik Krallık olacaktır. İngiltere'nin başlattığı bu hareket onu takip etme ve örnek alma konusunda hiçbir fırsatı kaçırmayan ABD tarafından devam ettirilecektir. Hatta dönemi itibariyle değerlendirildiğinde Birleşik Devletlerin Osmanlı topraklarındaki Protestanlaştırma faaliyetleri konusunda hamisi rolündeki Büyük Britanya'dan daha başarılı sonuçlar ürettiği bile söylenebilir. Nitekim ABD'nin dünya üzerinde var olma savaşı verdiği bir süreçte gerçekleşen misyonerlik faaliyetlerinin üretebileceği kazanımların Birleşik Devletlere sağlayacağı avantajlar İngiltere'ye sunacağı

imkânlarla mukayese edildiğinde çok daha fazladır. Buna bağlı olarak da doğru bir strateji ve akıllı bir taktik ile ciddi sonuçlar üretebileceğinin farkında olan ABD’li misyonerler kendi zaviyelerinden değerlendirildiğinde son derece etkili ve güçlü bir öncül devlet olan İngiltere’yi de örnek alarak kalıcı neticeler alabilme mücadelesi vermişlerdir.

Onları bu mücadeleyi verirken ayakta tutan ve dinamik kılan en önemli hususlardan birisi de Protestanlık davasını Ortadoğu ve Anadolu’nun kurtuluşunun yegâne reçetesi olarak kabul etmeleridir. ABD’li misyonerler Osmanlı topraklarının aslına rücu edebilmesi için mutlaka ve mutlaka Müslümanların elinden alınarak gerçek sahiplerine teslim edilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu bir tür öze dönüştür ve üstü örtülü bir taarruzla bu hedefe ulaşılabilecektir. ‘*Gizli saldırganlık*’ şeklinde tabir edilebilecek bu davranış biçiminin kodlarını tespit etmek için ise Osmanlı Devleti topraklarına misyonerlik faaliyetleri yürütmeleri maksadıyla gönderilen ilk iki Protestan din adamı olan Pliny Fisk ve Levi Parsons’un vaazlarına kulak vermek gerekmektedir. Her iki misyonerde konuşmalarını daha çok gerçekleştirecekleri misyonerlik faaliyetlerinin meşruiyetini temin etme zemini üzerine oturtmuşlardır. Zira Protestanlık yeni bir akımdır ve gerek savunduğu değerler bakımından gerekse de Hristiyanlığın ana akımlarının sahip olduğu gelenek, ritüel ve kalıplara mesafesi nedeniyle mensupları diğer mezhepler tarafından ‘*heretik*’ kabul edilmiştir.

Sonuç itibarıyla Amerikalı Protestan misyonerlerin en etkin ve güçlü misyonerlik teşkilatı olan Amerikan Board örgütü vasıtası ile başta Ortadoğu olmak üzere Osmanlı coğrafyasına yönelik faaliyetlerinin gerekçelerini konu edinen bu makalede örgütün kuruluşunu sağlayan unsurlar ve harekete geçmeden önceki hazırlık evresi konu edinilmiştir.

İlk Dönem ABD Misyonerliğini Oluşturan Etmenler ve İngiliz Himayeciliği

1776 yılında resmi manada devlet olarak tanınan ABD’nin dünya sahnesinde yer alması ve kendisinden söz ettiren bir güç olarak dikkatleri üzerine toplayabilmesi için farklı ittifak arayışlarına girdiği ve hiç şüphesiz bu konuda en ciddi ve etkili karşılığı da İngiltere’den aldığı bilinmektedir. Bu etkileşim ve dayanışma Birleşik Krallığın ABD üzerinde her yönüyle tahakküm kurmasına zemin hazırlamış ve siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi olarak ABD’yi belirli bir dönem İngiltere’nin peyki daha doğru bir ifadeyle uydu devleti haline dönüştürmüştür. Politik olarak dönemi itibarıyla Avrupa’nın en güçlü ve itibarlı güçlerinden birisinin taklitçisi konumuna indirgenen ABD’nin misyonerlik faaliyetleri bağlamında değerlendirildiğinde de benzer bir çizgiye doğru evrilmesi kaçınılmaz olmuştur. Dünyanın farklı bölgelerinde misyonerlik faaliyetleri yürüten ve bu alanda ismi en çok zikredilen ülkelerin başında yer alan İngiltere’nin adeta bir usta edasıyla çırağı gördüğü ABD’ye rehberlik yapması ve sahip olduğu değerlerin tamamını yeni müttefikine aktarması çok doğal bir sürecin sonucudur. Bu öylesine bir kılavuzluktur ki muhtelif coğrafyalarda sömürgeler elde etme konusunda hayli maharetli olan Birleşik Krallık, Amerika’daki ruhban sınıfın zihin dünyasına şekil vermiş ve ülkedeki kiliselerin yeni bir bakış açısı ve felsefi arka plan ile misyonerlik faaliyetleri yürütmesine zemin hazırlamıştır (Tracy, 1842).

İngiltere’nin diplomatik anlamda Bâbîâli ile temas kurması on altıncı yüzyılın ilk yıllarına denk gelmektedir. Bahsi geçen dönemde Birleşik Krallığın başında VII. Henry bulunmaktadır. İki devlet arasındaki ilk münasebet ise VII. Henry’nin Akdeniz ve Yakındoğu ile kurulan ticari ilişkilerde nüfuz elde edebilmek maksadıyla faaliyete geçirdiği ‘*Levant Company*’nin girişimleri neticesinde gerçekleşmiştir. O yıllarda Britanyalı tacirler Avrupa’nın sömürge ve hammadde arayışındaki güçlü devletleriyle emperyalizm yönündeki hedefleri için çatışmak durumunda kalmış, bu rekabet neticesinde de daha önce el atılmamış ve sömürgecilik faaliyetleri yürütülmemiş bölgeler başta İngilizler olmak üzere Avrupalı devletler tarafından istila edilmeye başlanmıştır. Bir sonraki kral VIII. Henry bu temayülü devam ettirmiş bilhassa da Osmanlı Devleti ile olan yakın irtibat daha da geliştirilerek sürdürülmüştür. İki devlet arasındaki ticari münasebetler endüstriyel manada ciddi bir gelişme kaydeden İngiltere’nin hammadde ihtiyacını gidermek adına Osmanlı Devleti’nden farklı ürünler ithal etmesi prensibine dayanmaktadır (Schulz, 2018: 29).

Tüm bu münasebetler farklı bir gelişmeye daha kapı aralamış Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde İngiltere'ye dair imaj ve bakış açısının olumlu bir çizgiye doğru evrilmesine neden olmuştur. Bir yönüyle gayriihtiyari bir biçimde ortaya çıkan bu yönelim aslında bilinçli ve tasarlanmış bir projenin ürünüdür. Akdeniz ve Yakındoğu üzerinden Osmanlı Devleti'nin kalbi sayılabilecek Anadolu topraklarına nüfuz etme çabası güden İngilizler, tacirleri vasıtasıyla kurdukları irtibattan neredeyse bir asır sonra yeni bir hamlede bulunarak iki devlet arasındaki ilişkileri daha da geliştirerek sonlandırılmaz bir noktaya taşımışlardır (Beck, 1976: 140). Kuşkusuz tüm bu gelişmeler ABD'yi de yakından ilgilendirmektedir. Birleşik Devletler neredeyse her yönüyle kendisine ilham kaynağı olarak gördüğü Büyük Britanya'nın himayesinde eski gücünden uzak olsa da hali hazırda döneminin en prestijli ve itibarlı devletlerinden olan Osmanlı ile irtibata geçme ve temas kurma imkânını yakalamıştır (Şafak, 2003: 36-37).

Politik tavır alış ve ticari münasebetler yönüyle Büyük Britanya'yı başat rol model olarak kabul eden Birleşik Devletlerin misyonerlik davası konusunda da sadık ve vefalı bir çıkarıcı gibi davranarak usta bildiği İngiltere'den ilham alması anlaşılır bir durumdur. Kıta Avrupa'sından ve kuşkusuz İngiltere'den '*Yeni Dünya*' şeklinde tanımlanan ABD'ye yönelik göç hareketi de dikkate alındığında misyonerlik fikrinin ve Protestanlaştırma arzusunun ABD'de niçin rahatlıkla benimsendiği ve adeta bir devlet politikası olarak kabul gördüğünü izah etmek daha da kolaylaşacaktır. Ancak Birleşik Devletlerde misyonerlik olgusunun tanınması ve bu anlamda teşkilatlanmaya gidilmesini doğuran sebepler çok daha eskiye dayanmaktadır. Zira 1700'lü yılların hemen başında Katolik Avrupa'dan bilhassa da Fransa ve İspanya'dan ve kısmen de Portekiz'den '*Yeni Dünya*'ya yönelik göç dalgası neticesinde ABD'de farklı misyonerlik örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ABD'ye misyonerlik fikri ve iddiasını taşıyanların Papa taraftarları olduğu sonucuna varılabilir. Ancak ustası İngiltere'nin yolundan gitmeyi kendisine şiar edinmiş bir devletin sadakatini göz ardı etmesi ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmemesi pek mümkün gözükmemektedir. Diğer bir ifadeyle ABD tercihte bulunurken Katolik Kıta Avrupası devletleri yerine Protestan İngiltere'yi kendisine rehber kabul etmiş ve misyonerlik fikrini Büyük Britanya'dan çok daha eski dönemlerde '*Yeni Dünya*'ya taşıyan Papa yanlısı devletleri hüsrana uğratmıştır (Aksu, 2008: 297).

Aynı zamanda İngiltere'nin dinsel pratiğinin üzerine tesis edildiği Anglikan Kilisesinin her yerde var olma ve dünyayı boyunduruğu altına alma yönündeki iddia ve hedefi ayakları henüz yere basmayan ve varlığını kabul ettirip benimsenme arzusu taşıyan bir devlet için son derece cazip bir durumdur (Chapman, 2006: 4). Bahsi geçen kilise ABD'nin neredeyse kendisinden iki asır sonra teşebbüs edeceği bir yöntemin öncüsü olmuş ve inandığı mezhebin yani Protestanlığın prensiplerini farklı coğrafyalara taşıma sevdasıyla yeni mevziler kazanma arayışına girmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere menşeli misyonerlik örgütlerinin 17. yüzyılla birlikte ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir (Çatalbaş, 2012: 123). Bunların içerisinde kendisinden en çok söz ettirenler ise daha çok dinsel pratikleri yaşatma ve tanıtmaya, yardım toplama ve dağıtma hususlarında öne çıkanlardır (Wand, 1961: 168-169).

Toplumsal manada dönüşümün gerçekleşebilmesi için halkın gözünde sempati kazanıp itibar edinmenin ne derece önemli olduğunu kavrayan bu teşkilatların acemilik dönemlerini ABD sınırları dâhilinde atlattıkları bilinmektedir. Onlar öncelikle Birleşik Devletlerin kayıp yerlileri olan Kızılderilileri Hristiyan daha doğru bir ifadeyle Protestan kılmak için uğraş vermişlerdir. Bu sayede '*Yeni Dünya*'da tanınmış ve güven uyandırmışlardır (Çatalbaş, 2011: 160-161). Bu bağlamda değerlendirildiğinde 18. yüzyıl İngiltere'nin ABD'deki misyonerlik faaliyetlerine öncülük yaptığı altın çağ olarak değerlendirilebilir. Zira Birleşik Devletlerde yavaş yavaş ortaya çıkan ilk misyonerlik örgütlerinin de benzer bir strateji ile hareket ettikleri ve ilk etapta dünyaya yayılıp söz sahibi olmaksızın kendi coğrafyalarındaki yerli unsurlara yöneldikleri bilinmektedir. Kızılderilileri Protestan kılmak bir tür '*ehlileştirme hareketi*' olarak görülmüş aynı zamanda ülkenin istikrar ve güvenliğinin bu sayede sağlanabileceğine kanaat getirilmiştir. Bu yaklaşım önemli bir hususu

yeniden gözler önüne sermektedir. Nitekim bu örnekte de görüldüğü üzere çırak rolündeki ABD bir kez daha ustası kabul ettiği Büyük Britanya'ya bağlılığını ortaya koymakta ve onun kaderini tayin etme noktasında en önemli aktörlerden birisi olduğunu dışa vurmaktadır (Lomawaima, 2002: 422-441).

ABD'nin kaba bir taklit stratejisi ile yürütmeye başlattığı misyonerlik hareketinin dönüm noktası ise 1810 senesidir. Bu tarihte Birleşik Devletlerin Protestanlaştırma faaliyetlerinin en önemli ve etkili örgütü olan '*American Board of Commissioners for Foreign Missions*' kısaca ABCFM Türkçedeki karşılığıyla ise Amerikan Board Teşkilatı kurulmuştur (Strong, 1910: 7). Bu aynı zamanda ABD menşeli misyonerlik örgütlerinin ülke sınırlarını aşacak şekilde faaliyet yürütmelerine zemin hazırlayacak bir gelişmedir. 19. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte başta BOARD teşkilatı olmak üzere çok sayıda örgüt yönlerini dış dünyaya çevirecek ve farklı kıtalarda misyonerlik faaliyetleri yürütmeye başlayacaklardır. Ancak Osmanlı veya Ortadoğu deyince akla gelen en önemli teşkilat yine BOARD olacaktır. Zira yeryüzünü yeniden dizayn etme arzusundaki ABD'li misyonerlik teşkilatları dünyayı kendi aralarında paylaşıırken Anadolu ve Ortadoğu, Birleşik Devletlerin payına düşmüştür (Kocabaşoğlu, 2000: 16). Diğer taraftan BOARD örgütünü ortaya çıkaran unsurları daha rahat kavrayabilmek için teşkilatın kuruluşuna kadar geçen zaman diliminde misyonerlik bağlamında dikkat çeken ve ismi sıklıkla zikredilen kişilerden kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Misyonerlik davasının planlı ve sistemli bir biçimde tatbik edilmeye başlandığı süreçte ana gayesi Birleşik Devletlerin yerli nüfusunu teşkil eden Kızılderilileri Protestan kılmak olan misyonerlerden adı en çok öne çıkan John Eliot'tur. Papaz olan Eliot bir Püritendir^{***} ve kendisine Jean Calvin'i örnek almıştır (Chaney, 1976: 101-102). Calvin Fransız Protestan Kilisesi için çok önemli bir isimdir ve reformist olarak tanınmaktadır. Zira kendisi Protestanlık inancının öğretilerine tam manasıyla iman etmiş geleneksel değerlerin ve kültürel normların karşısında durarak İncil ve Hz. İsa'nın sahih öğretisi dışındaki tüm unsurları elinin tersiyle itmiştir. Burada adı zikredilmesi gereken bir diğer şahıs ise Cotton Mather'dır. Mather de Püritenlik inancının sıkı bir taraftarıdır. Kendisi aynı zamanda Kongregasyonalizm fikrine^{****} duyduğu sempati ile tanınmaktadır. Bahsi geçen her iki misyoner de temelleri Martin Luther tarafından oluşturulan ve uzun vadeli olarak değerlendirildiğinde ABD'nin resmi mezhebi haline dönüşen evangelizm^{*****} fikrini benimseyerek bu öğretinin prensiplerini Kızılderililere empoze etmek için mücadele vermişlerdir. Mather'i öne çıkaran bir diğer husus da evrensel değerleri öne çıkarması ve misyonerlik davasını denizaşırı ülkelere de taşıma arzusudur. O, gerek eserlerinde gerekse de vaazlarında sürekli bu hususu vurgulayarak dünyanın tamamına hükmedilmediği müddetçe Protestanlık inancının gerçek manada zafere ulaşamayacağını ifade etmiştir. Ne var ki kendisinden yaklaşık yüzyıl sonra tarih sahnesinde yer almaya başlayacak BOARD mensuplarının en önemli ilham kaynaklarından olan misyoner bu arzusunu gerçek kılamamıştır (Beaver, 1966: 24).

*** Büyük Britanya'da 1600'lü yıllarda ortaya çıkan Püritenlik anlayışının yegâne hedefi Papalığın izlerini İngiliz Kilisesinden arındırmaktır. Farklı bir bakış açısı ile daha önce hiç denenmemiş bir yöntem uygulayarak şiddetli bir biçimde Katolikliğe muhalif tavırlar sergiledikleri gerekçesiyle kendilerine mağrur ve onurlu manasındaki Püritan sıfatı yakıştırılmıştır. Bu akım zamanla etki ve nüfuzunu Birleşik Krallıktan ABD'ye taşımış ve toplumsal anlamda ciddi ve kalıcı izler bırakmıştır (Puritanism, 2015).

**** İlk kez Büyük Britanya'da kendisini hissettiren bu hareketi ortaya çıkaran ana prensip bağımsızlık fikridir. Kongregasyonalistler 16. yüzyıldan itibaren Protestan kiliselerin tamamının özgürce, genel kural ve kaidelere uymadan başlarına buyruk bir biçimde hareket etmeleri gerektiğini iddia etmişlerdir (www.britannica.com/topic/Congregationalism, t.y.).

***** Köken itibarıyla Yunanca olan bu kavram Tanrı'nın buyruklarını tüm insanlığa sunarak onları huzura erdirmek gibi bir mana taşımaktadır. Bu ifade Protestanlığın yayılma süreci içerisinde misyonerlerin davalarının tamamını kapsayacak şekilde yeni bir manaya bürünerek misyonerlik ve Protestanlık kavramlarıyla eşdeğer bir anlam kazanmıştır (zondervanacademic.com/blog/evangelism/, 2018).

David Brainerd ilk dönem misyonerlerinden adı zikredilmeye değer bir diğer önemli isimdir. O dönemde ABD’li misyonerlerin çoğunu heyecanlandıran ‘*Büyük Uyanış*’^{*****} fikri onu da etkisi altına almıştır. Bahsi geçen fikir 18. yüzyılın ilk yarısında özellikle Birleşik Devletlerin kuzeyinde kendisini hissettirmiş ve buradan ülkenin geneline yayılmıştır. Misyoner esas itibarıyla İskoçya’da teşkil edilmiş ‘*Hristiyanlığı Yayma ve Yüceltme Örgütü*’nün üyesidir. O da döneminin genel temayülüne uygun bir biçimde hareket ederek ABD’nin yerli nüfusuna dönük misyon faaliyetleri yürütmüştür (Beaver, 1966: 13-15).

Avrupa ve bilhassa da İngiliz menşeli misyonerlik örgütlerinin yanı sıra o dönemde ABD merkezli faaliyet yürüten teşkilatlar da bulunmaktaydı. Özellikle New York, Massachusetts ve Connecticut’ta kurulan misyonerlik örgütleri her ne kadar çok fazla kendilerinden söz ettirememişlerse de dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmışlardı. Bu teşkilatlar 18. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuşlardı. Pek çok örnekte görüldüğü üzere bu sefer de örgüt mensupları usta bildikleri Büyük Britanyalı misyonerleri örnek alarak hareket etmişlerdi. Onların da yegâne hedefi Kızılderililere yönelik faaliyetler yürütmektir. Ayrıca ABD’nin muhtelif bölgelerini ziyaret ederek yardım kampanyaları düzenlemişler aynı zamanda da basın yayın yoluyla ‘*toplumsal inkişafa*’ kapı aralamak istemişlerdi. Bahsi geçen misyonerlik teşkilatlarının gözle görülür en büyük başarısı yardım kampanyaları neticesinde topladıkları parayı Hindistan’daki İngiliz misyonerlere bağışlamaları olmuştu (Lindsay, 1964: 10). Bu teşkilatlar aynı zamanda Avrupa’nın muhtelif bölgelerinden ve Afrika’dan ABD’ye göç eden unsurlara yönelik de Protestanlaştırma faaliyetlerinde bulunmak istemişler ancak beklentileri karşılayacak neticelere ulaşamamışlardı (Maxfield, 1995: 61-62).

Buraya kadar izah edilen süreç göz önüne alındığında Amerikan Board Teşkilatının kuruluşundan önceki dönemlerde Birleşik Devletlerdeki Protestanlaştırma faaliyetleri örgütlü bir mücadele ile gerçekleşmemiş daha çok bireysel çaba ve gayretler ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Elbette ki resmi kurum ve kuruluşlardan bağımsız hareket ettiği varsayılan bu kimselerin de bağlı oldukları farklı teşkilatlar bulunmaktadır. Ancak bunların hiçbirisi ABD’den kumanda edilmemektedir. Hepsinin merkez üssü dışarıdadır. Hiç şüphesiz bu konuda da öncülüğü usta rolündeki İngiltere üstlenmiştir. Bununla birlikte ABD’nin kontrolü altında olmayan ve tamamen dışarıdan gelen talimatlara göre hareket eden bu örgütlerin gayri resmi olarak faaliyet yürütmeleri Birleşik Devletlerin bu teşkilatlar üzerinde egemenlik kurmasını engellemiştir. Daha doğru bir deyişle ABD misyonerlik tarihinin ilk döneminde siyasi ve resmi kaygılardan ziyade, dini ve uhrevi hayatla ilgili hususlar ön planda tutulmuştur. Özveri sahibi ve kendinden emin olduğu varsayılan bir grup Protestan’ın öncülüğünde gerçekleştirilen bu faaliyetler neticesinde kalıcı sonuçlar üretme konusunda da beklenen başarı yakalanamamıştır. Onlar, Yeni Ahit’in temel prensiplerini ve öğretisini toplumsal manada kabul ettirmek için uğraş vermişlerse de yerel seviyenin üzerine çıkamamaları ve evrensel değerleri tanıma ve empoze etme konusunda yetersiz kalmaları nedeniyle çok fazla öne çıkamamışlardır. Aslında bu kimseler kısmen halkın desteğini de alarak kilise ve benzeri ibadethanelerin teşkili ve yine başta İncil olmak üzere dini risale ve broşürler dağıtma konusunda bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu faaliyetlerin etkisi de sınırlı olmuştur. Nitekim ilk dönem misyonerlerinin en büyük problemlerinden birisi de propaganda faaliyetleri yürüttükleri halkın değer, inanç ve kültürel normları konusunda yeterli bilgi ve donanıma haiz olmamalarıdır. Bu yönde yapılacak çalışmalar ABD misyonerliğinin seyrini değiştirecek ve kuşkusuz başarısını arttıracaktır. Bu amaca ulaşabilmek için ise yerli haktan vaiz veya yardımcıları bulmak elzemdir. Bu kimseler içinde yetiştikleri toplumun sosyal ve psikolojik unsurlarına daha rahat nüfuz edebilecekleri için misyonerlik davası konusunda tatminkâr sonuçlar elde etmek mümkün olabilecektir (Yetkiner, 2010: 45).

***** Dinin gerçeklerinden kopuk bir hayat sürüldüğü iddiasıyla ortaya atılan bu akım insanların Hristiyanlığın özüne, doğru ve dürüst davranış sergilemeye çağırın fikri temellere sahiptir. Bu hareket neticesinde farklı radikal Protestan akımlar zuhur etmiştir (Gaustad, 1968).

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın ilk çeyreğine bilhassa da Amerikan Board Örgütü'nün teşkiline kadar geçen süreçte ABD merkezli misyonerlik faaliyetleri evrensel etkiler taşıyacak bir boyuta ulaşamamış 'harici' olmaktan ziyade 'dâhili' bir veçhede ilerlemiştir. Henüz kuruluş aşamasında olan, gücü ve nüfuzu sınırlı düzeyde kalan bir devletin bölgesel ve yerel etkiler bırakacak şekilde faaliyetler yürütmesi kısmen anlaşılır bir durumdur. Neticede ABD'nin salt dini düzlemde değil ama politik manada da kendisine tabi kılacağı ve sınırsız hizmetler konusunda kendilerinden yararlanacağı misyonerlere kavuşmak için bir müddet daha beklemesi gerekmiştir.

Uhrevi ve Dünyevi Arasında Yeni Bir Misyonerlik Modeli: Amerikan Board Teşkilatı

ABD misyonerliği için dönüm noktası teşkil edecek hadisenin gerçekleştiği gün takvim yaprakları 1810 yılına işaret etmektedir. Bahsi geçen tarihte yakın zamanda 'Yeni Dünya Düzeni'ne efendilik yapma rolüne bürünecek Birleşik Devletler'in en etkili ve itibarlı misyonerlik teşkilatı olarak kendisinden fazlasıyla söz ettirecek Amerikan Board Örgütü'nün kuruluşuna şahit olunmuştur. Bu teşkilat aynı zamanda ABD'nin uzun vadeli projelerinin en önemli temsilcilerinden birisi olarak da öne çıkacaktı. Samuel Worcester ve Samuel Spring'in teşvik ve gayretleriyle kurulacak BOARD teşkilatının zahirdeki maksadı dünya üzerinde huzur ve güven tesis etmektir. İlk peder, ikincisi ise vaiz olan bu iki şahıs farklı coğrafyalara İncil ve Hz. İsa'nın sahih öğretisini taşıma gibi 'kutsal ve onurlu' bir vazife icra etme maksadıyla Andover'e gelmişlerdi (Strong, 1910: 3). Aslında örgütün ortaya çıkmasındaki en önemli figür Samuel J. Mills idi. Mills, çocukluk yıllarından itibaren Protestanlık öğretisinin prensiplerine göre yetiştirilmiş ve misyoner olma yönünde sürekli ailesinin telkinlerine maruz kalmıştı. Kendisi bu amaç doğrultusunda 1806 senesinde ABD'nin teoloji eğitimi konusunda en tanınmış eğitim kurumlarından birisi olan Williams Koleji'ne başlamış ve burada şahit oldukları neticesinde sadık ve vefakâr bir misyonere dönüşmüştü. Mills, bu vazifenin Tanrı tarafından seçilmiş kimselere bahşedildiğine iman etmekteydi. Ayrıca bu hayırlı görevin kendisine tevdi edilmesinin neticesinde davası uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını sürekli dile getirmekteydi (Peabody, 1862: 3-4).

İnandığı değerlerden kesinlikle taviz vermeyen ve her fırsatta davası uğruna canını feda edebileceğini dile getiren Mills'in misyonerlik mücadelesi için kendisiyle birlikte yol alabilecek kimseleri bulma konusunda da çok fazla sıkıntı yaşamadığı gözlerden kaçmamaktadır. Tıpkı Williams Koleji gibi nitelik sahibi ve kabiliyetli rahip ve papazlar yetiştirmek için 1806 yılının ortalarında kurulan Andover Teoloji Okulu misyonerin tasarladığı planları hayata geçirebilmesi için önemli fırsatlar sunacaktı. Her ne kadar temel maksadı misyonerlik alanında eğitim vermek olmasa da, Andover'de ABD açısından o dönemde bir hayli popüler olan ve adeta ülkeyi kasıp kavuran bir moda haline dönüşen Protestanlık mezhebinin prensiplerine sadık öğrenciler yetiştirilmekteydi (Shrikian, 1977: 105). Bununla birlikte Mills'in hedefleri ve çizdiği proje bir bakıma okulun amaçlarını da dönüştürmüş ve yeni bir bakış açısının oluşturulması sonucunu doğurmuştu. Mills vakur bir kanaat önderi gibi Andoverli öğrencilerle düzenli bir biçimde bir araya gelerek fikirlerini onlarla paylaşmış ve onların görüşlerine müracaat etmeye başlamıştı. Hali hazırda büyük bir manevi açlık çeken ve çöküş içerisindeki toplumların dirilişi için alınması gereken tedbirlerin neler olabileceği yönünde bitmek bilmez tartışmalarla geçen bu sohbetlerin uyandırdığı heyecan misyonerlik faaliyetlerinin kaderini de tayin ediyordu. Dünyayı kurtaracak ve yeryüzüne esenlik getirecek yegâne hususun Protestanlığa iman etmiş, dinamik ve sorgulayan bir nesil olduğu kanaati bu toplantıların ana eksenini teşkil ediyordu. Bu, aynı zamanda misyonerlerin farklı coğrafyalara dağılıp propaganda faaliyetleri yürütme yönündeki heves ve arzularını meşru kılan en temel unsurdur (Corr, 1993: 7).

Kendisi de henüz öğrenci olan ama heyecanı ve ihtirası ile etrafındaki diğer öğrencileri adeta büyüleyen Mills'in gayret ve çabaları kısa bir süre sonra önemli bir gelişmeye kapı aralamış ve BOARD teşkilatının öncüsü ve ilham kaynağı olarak kabul edilebilecek 'The Brethren' Türkçe

karşılığıyla ‘*Dava Dostları*’ örgütü tarih sahnesine çıkmıştır. Bahsi geçen örgüt kurulduğunda takvim yaprakları 7 Eylül 1808 tarihini göstermektedir. Teşkilatın Mills haricindeki kurucu üyeleri James Richards ve Ezra Fisk’dır. Bu üç misyonerin yanı sıra Gordon Hall, John Seward ve Luther Rice da örgütün yapılanmasında rol almışlardır. Teşkilat aşıkâr bir biçimde faaliyet yürütmek yerine el altından ve gizlice hareket ederek hakikat bilgisini unutup sapmış kimseleri doğruya ve mutlak olana yöneltmek için çaba sarf edecektir. Diğer taraftan ‘*The Brethren*’ teşkilatını kendisinden önceki örneklerden ayıran ana saik ise resmi kanallarla olan irtibatıdır. Zira örgüt mensupları faaliyetleri sırasında şahit oldukları kayda değer ne varsa bu bilgilerin tamamını devlet yöneticilerine aktaracaklardır. Bu bir tür muhbirliktir ve gerek ülke sınırları dâhilinde gerekse de dış dünyada cereyan eden hususların tamamını resmi kurumlarla paylaşma esasına dayanmaktadır (Clark, 1895: 21).

Örgüt mensuplarının devlet ile olan bu irtibatı sadece teşkilatlarının uzun soluklu faaliyet yürütmesini kolaylaştırmamış aynı zamanda onu kalıcı da kılmıştır. Bu husus Birleşik Devletlerin örgüt üzerindeki emellerini de gözler önüne sermektedir. ABD devlet eliyle gerçekleştirmeyeceği pek çok şeyi dünyayı Protestanlaştırma bahanesiyle farklı coğrafyalara dağılan misyonerler vasıtasıyla yürütme imkânı elde edecektir. Bütün bu ilkeler bizzat devleti yönetenler tarafından belirlenmiştir. Dünyayı böylesine geniş bir perspektiften gözleyebilme fırsatı yakalayan resmi yetkililerin yeni stratejiler belirleme ve politikalar üretme konusunda sınırsız avantajlara sahip olacakları kesindir. Nitekim devlet, misyonerleri gerektiğinde istihbarat elemanı gibi kullanabilecek farklı coğrafyalardaki her türlü gelişmeden haberdar olabilecektir. İkili münasebetler ve resmi kanallar vasıtasıyla edinilemeyecek birçok bilgiye bu yöntemle ulaşılabilecektir.

Kuşkusuz bütün bu hususlar örgütün gizli ajandasını teşkil etmektedir. Daha doğru bir ifadeyle ‘*The Brethren*’ teşkilatı kamuoyuyla sadece dünyaya iyilik vadedeceğini, doğruyu adaleti ve hakikati evrensel manada yayacak bir maksat güttüğü bilgisini paylaşmıştır. Örgüt, resmi kanallarla olan irtibatını daha doğru bir ifadeyle ABD adına istihbarat faaliyetleri yürüteceği yönündeki maksatlarını gün yüzüne çıkarmamış ve saklı tutmuştur. Hatta örgütün sırlarını ifşa etmeme adına bir yemin töreni icat edilmiş ve bu tören teşkilata dâhil olan ve müteakip dönemlerde örgüte katılacak kimselerin tamamı için zaruri bir ritüele dönüştürülmüştür. Teşkilatın mimarlarından Ezra Fisk’ın kaleme aldığı şu ifadeler yemin töreninin aslında haklı gerekçeler neticesinde ortaya çıktığını ispat çabasından başka bir şey değildir:

“Gizli kalmak ve maksatlarımızı ifşa etmemek bizim için son derece elzem bir durum idi. Zira büyük umutlarla ve son derece heveskâr bir biçimde başlattığımız faaliyetlerimizin beklenen neticeleri üretememesi ve başarısız olması toplum tarafından ciddi bir zafiyet şeklinde yorumlanabilecektir. Sahip olduğumuz prestiji kaybetmek telafisi imkânsız sonuçlar doğuracaktır. Böylesine bir fırsatı muhaliflerimize vermek onları cesaretlendirebilecek ve bitmek bilmez tartışmalara neden olabilecektir. Kuşkusuz asıl maksadımız olan farklı coğrafyalara açılmak ve dış dünyada daha önce hiç tecrübe edilmemiş bir biçimde misyonlar kurmak fikrinin hayata geçirilememesi kardeşlerimizin heyecan ve iştiağını öldürecektir. Hâlbuki bizler geçici bir heves ile yola çıkmadık. Buna bağlı olarak da Protestanlığa iman etmek ne kadar elzem ise hakikatten uzak karanlıkta kalmış toprakları İncilin ve Hz. İsa’nın sahih öğretisi ile aydınlatmak da o kadar gereklidir. Davamızın selameti açısından böylesine bir davranış içerisinde bulunmak ve attığımız adımları başkalarının takip etmesini engellemek zorundayız. Yola çıktıktan sonra mağlubiyeti kabul etmektense işe koyulmadan önlemimizi almak kesinlikle daha manalıdır” (Pierce, 1938: 15).

BOARD teşkilatının üzerinde yükseldiği ‘*The Brethren*’ örgütünün yaklaşık iki sene boyunca arzu edilen bir biçimde etkili ve kayda değer faaliyetler yürütmesi 27 Haziran 1810 tarihinde meyvelerini vermiştir. Bahsi geçen tarihte Boston’da Profesör Moses Stuart’ın rehberliğinde bir buluşma gerçekleştirilerek örgütün hem adı hem de faaliyet biçimi değiştirilmiştir. Toplantı son derece verimli ve sakin bir havada geçmiştir. Kuşkusuz bu toplantının özel misafirleri daha önce

kendilerinden bahsedilen Samuel Spring ve Samuel Worcester idi. Bunun yanı sıra ‘*The Brethren*’in oluşumunda en büyük pay sahiplerinden olan Samuel Mills de unutulmamıştı. Ayrıca Andover Teoloji Okulunun profesör düzeyindeki öğretmenlerinden bir kısmı da bu buluşmaya davet edilmişlerdi. Daha da mühimi toplantıyı meşru kılmak ve toplumsal manada kabul görebilmek adına teşkilatla herhangi bir irtibatları bulunmadığı halde nüfuzlu ve hatırı sayılır kimseler olmaları itibarıyla bölgenin saygın kimselerinden bir grup da toplantıda hazır bulunmuşlardı. Sıkı ve anlamlı müzakerelerin ardından Birleşik Devletler’in uluslararası mahiyette faaliyet yürütecek birçok misyonerlik teşkilatından ilki olan aynı zamanda da kalıcı etkiler bırakma ve örgütsel düzen bağlamında en ciddi başarıları yakalayacak yapılanması American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) Türkçe ismiyle ise Amerikan Board Teşkilatı kurulmuştu (Newcomb, 1856: 106). BOARD teşkilatının dini bir örgüt olarak devlet tarafından tanınabilmesi için Kongregasyonel Kiliseler Birliğinin onayına ihtiyaç vardı. Massachusetts merkezli bu birlik ABD sınırları dâhilinde faaliyet yürüten misyonerlik örgütlerinin resmiyet kazanması için onay veren yegâne kurumsal mercii idi. BOARD mensupları teşkilatın kuruluşundan iki gün sonra ilke ve prensiplerini bu birliğe tasdik ettirerek resmi manada faaliyet yürütme hakkını elde etmişlerdir. Ne var ki harekete geçmek o kadar kolay olmamıştır. Yeterli birikim ve ehliyetle haiz fedakâr, çalışkan ve sadık misyonerler bulabilmek için 1812 senesine kadar beklemek gerekmiştir. Daha doğru bir ifadeyle teşkilat ancak zikredilen senede misyonerlik davasını tatbik etmeye başlayabilmiştir (Anderson, 1861: 44-45).

BOARD’un Birleşik Devletler’de teşkil edilmiş sabık yarı profesyonel misyonerlik örgütleriyle benzer özelliği Büyük Britanya’yı usta veya öncü lider olarak görmesidir. Farklılıkları ise yeni örgütün yerelliği aşması ve lokal düzlemde faaliyet yürütmektense daha çok evrensel bir yapı arz etmesidir. Bu sayede dünyanın farklı coğrafyalarıyla irtibat kurulabilmesinin önü açılmıştır. Ne var ki bu konuda da İngiltere hami olarak kabul edilmiş ve onun çizdiği rota takip edilmiştir. Zira tıpkı İngilizler gibi Amerikan Board Teşkilatı üyeleri de ilk dış dünya tecrübelerini Hindistan’da yaşamışlardır. Hatta Hindistan’ın en önemli kanaat önderi Gandhi’nin 1930 senesinde protesto maksatlı başlattığı ‘*Tuz Yürüyüşü*’ esnasında BOARD mensupları bir asrı aşan süredir ülkede faaliyet yürütmekteydiler. Daha da mühimi İngilizlerle mukayese edildiğinde sahip oldukları hırs ve cesaret onların bölge üzerinde daha derin ve güçlü bir biçimde nüfuz kurmaları sonucunu doğurmuştu (Khan, 2006: 1).

Adoniram Judson ve Samuel Newell’in öncülüğünde 19 Şubat 1812 tarihinde Hindistan’a ulaşan BOARD üyeleri bölgede tam manasıyla beklentileri karşılayacak başarıları ulaşamamışlarsa da o güne kadar şahit olunan en iyi seviyeyi yakalamışlardır (Bartlett, 1876: 3). Buna bağlı olarak da Samuel Nott, Gordon Hall ve Luther Rice adlı misyonerler Judson ve Newell’e sonradan katılmışlardır. Bu konuda başka bir iddia daha vardır ki o da aslında Hindistan misyonunu kuranların adı son zikredilen üç misyoner olduğudur. Bu kimseler İngiltere’nin bölgedeki resmi temsilcileri vasıtasıyla Mumbai’ye ulaşmışlar onların rehberliği ve yardımları neticesinde Hindistan’da ABD’ye ait ilk misyonerlik örgütlenmesini hayata geçirmişlerdir. Bu iddiayı ortaya atanlar Judson’un sanılanın aksine Hindistan’a değil Mynmar’a gönderildiğini söylemektedirler. Newell ise Sri Lanka’da görev yapmıştır (Belvadi, 2005: 42).

ABD’nin dış dünya ile kurduğu temaslarda kendisine yeni imkânlar oluşturmak ve daha rahat hareket edebilmek için genellikle İngiltere’ye yanaştığı, İngilizlerin ise umumiyetle bu yöndeki beklentileri karşılayabilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı gerçeği yukarıdaki örnekle bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Büyük Britanya’nın bitmek bilmez bir enerji ile sahip çıktığı ABD’li misyonerler İngilizlerin gölgesine sığınmakla kalmamış aynı zamanda izledikleri yöntem ve strateji ile de onların yolunu takip etmişlerdir. Bu aynı zamanda ABD misyonerliğinin Protestanlığı Hindistan’a aşılamanın dışında farklı ve etkileyici gizli kodlara sahip olduğu gerçeğini de ortaya koyan bir husustur. Onlar da tıpkı İngilizler gibi ülkelerinin kültürel ve toplumsal dinamiklerini bu bölgeye aktarmaya ve halka benimsetmeye çalışmışlardır. Kuşkusuz bu süreçte dikkatleri çeken en

önemli hususlar misyonerlerin mensubu oldukları ülkeden aldıkları talimatlar gereğince politik meselelere kayıtsız kalmamaları ve bu doğrultuda hareket ederek Hindistan'a siyasi olarak da nüfuz etme çabalarıdır. Ayrıca her türden bilgiye ulaşarak bunları resmi kanallarla paylaşmaları ve yine ABD'nin bölgedeki varlığını kabul ettirmek ve '*Yeni Dünya*' devletine yönelik sempati ve ilgiyi arttırmak amacıyla devlet yöneticileriyle irtibatla kalma arayışları da göz ardı edilmemelidir (ABCFM, 1834: 34). Sahip oldukları birikim ve kültürel dinamikler BOARD üyelerinin kendilerine olan inanç ve güvenini arttırmış ve onlara korkusuz bir biçimde tavır alma olanağı sunmuştur. ABD'li misyonerlerin Hindistan'daki varlığını meşru kılan ve onlara rahat bir biçimde ve güven içerisinde tavır alma olanağı sağlayan İngilizlerin desteği '*Yeni Dünya*' devletinin bölgedeki geçici varlığını kalıcı hale getirmiştir (Blaufuss, 2000: 53).

Hindistan BOARD mensuplarının staj bölgesi gibi addedilmiş ve misyonerler burada varlıklarını iyice hissettirdikten sonra Ortadoğu'ya açılmanın zamanının geldiği sonucuna varmışlardır. Her ne kadar beklentilerini karşılamasa da elde ettikleri kısmi başarı hem cesaretlerini hem de heyecanlarını arttırmış ve rotalarını Osmanlı Devletine doğru yönlendirmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu temayül aynı zamanda Birleşik Devletler'in uzun vadeli projesinin de ipuçlarını sunuyordu. Nitekim dünyayı yeniden haritalandırma ve ABD'yi yeryüzüne egemen başat güç haline getirme sevdasındaki misyonerlerin her ne kadar ciddi manada zafiyete uğramış olsa da döneminin hâlâ en prestijli ve etkileyici devletlerinden birisi olan Osmanlı coğrafyasına ayak basmaktan başka çareleri de yoktu. Bu sayede Protestanlığı dünyaya egemen kılma bahanesiyle yeryüzüne dağılmaya başlayan ABD'li misyonerlerin ülkelerinin politik unsurlarını, kültürel ve sosyal dinamiklerini doğunun yıkılmaz kalesi Türk İmparatorluğuna ithal etme imkânı da doğmuş olacaktı.

Maddi Manevi Sekülerizm Yolunda İki Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk

İçinde bulunduğu buhran ve sıkıntılara rağmen döneminin en güçlü devletlerinden birisi olma özelliğini devam ettiren Osmanlı'nın, Protestan mezhebi mensupları tarafından ziyaret edilmesi ve bölgede misyonerlik faaliyetleri yürütülmesi son derece hayati bir vazife olarak addedilmişti. Bu bağlamda böylesine hayırlı ve önemli bir görevi ifa etmek tüm misyonerlerin en büyük beklentisi ve arzusuydu. Ancak bu sorumluluğu yerine getirmek Levi Parsons ve Pliny Fisk'in payına düşmüştü. Parsons ve Fisk Osmanlı topraklarına Protestanlık inancını taşıma gayesi güdüyorlardı. Fakat yegâne amaç bu değildi. Hatta bu görünürdeki hedefti. Asıl maksat ise öncelikle Ortadoğu'da ardından ise Anadolu'da ABD'nin popülaritesini ve tanınırlığını arttırmak ve Amerikancı bir ideolojiye kapı aralamaktı. Bu, merkeze Protestanlık fikrini alan ama aynı zamanda ABD'nin sahip olduğu tüm değer ve unsurları bölgeye götürme arzu ve hissiyatı taşıyan bir hareketti (Obenzinger, 2003: 242).

Misyonerleri Protestanlık davasına hizmet etmeye götüren sürece de değinmekte yarar vardır. Levi Parsons, 1792'de Massachusetts'de doğmuştur. Anne ve babası en başından itibaren onun vaiz olmasını istiyorlardı. Kardeşleriyle mukayese edildiğinde daha zeki ve hareketli olması onları böyle bir karar almaya itmişti. Annesi daha da ileri giderek bu durumun bir zaruret olduğunu iddia etmişti. Onun ifadesiyle oğlu bizzat Tanrı tarafından seçilmişti. Zira Parsons benliğinde ve ruhunda bu seçime layık olduğunu gösteren pek çok hususiyet taşıyordu. Misyoner adeta bu iddiaları doğrularcasına bir tavır sergileyerek devam ettiği okul olan Middlebury Kolejinde başarılarıyla göz doldurmuştur. Burada sadece kültürel ve sosyal anlamda değil manevi olarak da kendisini geliştirmiş öğretmenlerinin dikkatini fazlasıyla çekmiştir (Morton, 1830: 7-9). Parsons 1810 senesinde okula kayıt olduğu günden Filistin'e doğru yola çıkmadan önce verdiği vaaza kadar geçen süreçte sadece yeryüzünü nasıl aydınlığa kavuşturabileceğini düşünmüş ve bu yolda atılacak adımların ve çarelerin neler olabileceğinin hayallerini kurmuştur. Misyoner, halka Boston'daki Park Street Kilisesinde hitap etmiştir. Vaaz sırasında takvim yapırları 31 Ekim 1819'u göstermektedir (Parsons, 1820: 265).

Amerikan Board örgütünün Ortadoğu'daki kutlu vazifesini ifa edecek daha doğru bir deyişle Filistin'e giderek bölgeyi Protestanlığın ışığıyla aydınlatacak bir diğer misyoner ise Pliny Fisk'dir.

Fisk 1792 yılında Vermont'da doğmuştur. Kendi deyimiyle gençlik yıllarına kadar Tanrı tanımaz bir anlayışla süflü bir hayat sürmüş ailesinin rızasını kazanmak yerine dünyanın zevk ve safahatının büyüüne kapılmıştır. Bu öylesine acınası bir haldir ki hiçbir kuvvet yahut irade onu yaşadığı bunalımlardan kurtaramayacaktır. Bütün bu ıstırap ve cehalet misyonerin saygın din adamı Theophilus Packard ile buluşması neticesinde sona ermiştir (Bond, 1828: 13-18). Bu buluşma Fisk'in hayatı için önemli bir dönüm noktası olarak görülmelidir. Nitekim asi ve kural tanımaz bir yaradılışa sahip olması, olayları şüpheli bir bakış açısıyla değerlendirmesi onu Hristiyanlığın kadim mezhebi olan Katolisizimden uzak tutmuş geleneksel bir din anlayışından ziyade reformist ve aydınlanmacı değerleri önceleyen Protestanlığın sıkı bir taraftarı haline dönüştürmüştür (Hubers, 2013: 24). O da dava arkadaşı Parsons gibi BOARD örgütünün sıkı bir taraftarı olarak memnuniyetle kabul ettiği o şanlı ve kutsal görevi ifa etmek için yola koyulmadan önce Boston'da halkın huzuruna çıkmış ve davası uğruna ölümü göze alacağına ant içmiştir. Fisk ve Parsons'un vaazları aynı şehir ve tarihte ama iki farklı kilisede gerçekleşmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Parsons Park Street Kilisesinde kürsüye çıkarken Fisk için tercih edilen ibadethane Old South'tur (Fisk, 1819: 41).

Misyonerlik ülküsünü sadece dinsel boyutla sınırlandırmayan aynı zamanda ülkelerinin sahip olduğu kimliği dünyaya tanıtmak ve kabul ettirme maksadı güden BOARD mensuplarının ne denli bilinçli bir şekilde hareket ettiklerini ve ABD'nin oldukça sistematik ve planlı bir biçimde idealize ettiği evreni '*yeniden haritalandırma*' telakkisine ne oranda destek çıktıklarını idrak edebilmek için Fisk ve Parsons'un vaazlarına göz atmakta yarar vardır. Öncelikle teşkilatın Osmanlı topraklarına nüfuz etmek ve bu coğrafyayı kontrol etme konusunda ilk adımı atarken Ortadoğu'ya yönelmesi ve Kudüs'ü birincil hedef olarak tayin etmesi bilinçli ve anlamlı bir tercihin sonucudur. Örgüt üyelerini Kudüs'e taşıyan temel neden öksüz ve yetim kalmış, himaye edilmekten uzak ve zavallı konumuna indirgenmiş Musevilerin yaşadıkları ıstıraba son vermek ve Yahudilere vaat edilen Ortadoğu'daki emanet toprakları asıl sahiplerine geri verme yönündeki şiddetli arzu ve hevesi gerçekleştirmek içindir. Bununla birlikte ABD'nin daha doğru bir ifadeyle Protestan misyonerliğinin Yahudiliğe ve bu dinin başat aktörü İsrail'e duyduğu ilgi sadece politik hususlarla izah edilmemelidir. Bu durumun dinsel gerekçeleri de mevcuttur. Protestanlar, Yahudiliğin Ortadoğu'daki esaretine son vermenin Tanrı tarafından sadece misyonerlere değil aynı zamanda sıradan Birleşik Devletler vatandaşlarına da yüklenmiş bir vazife olduğuna iman etmişlerdir. Kuşkusuz bu görevi yerine getirecek kimselerin Tanrı katındaki konumları da yükselecek ve bu kimseler cennetle müjdelenecektir (Mizrachi, 1993: 23). Nitekim Tanrı bu kutsal toprakları zengin ve bereketli kılmış adeta cennetten bir parça olarak tasarlamıştır. Bu hazinenin mutlak sahibi de kuşkusuz Tanrı'nın bizzat kendisidir. Onun dünyadaki emanetine sahip çıkmak ve bu emaneti taşımayı bilmeyen ve kesinlikle hak etmeyenlerin elinden alıp asıl sahiplerine teslim etmek de her Hristiyan kulun boynuna borçtur. Nitekim bu vazifeyi hakkıyla yerine getirenler yani vaat edilmiş toprakları huzura kavuşturup bölgede barışı tesis edenler Tanrı'nın en güzel müjdeleriyle mükâfatlandırılacaklardır (Lin, 2000: 48).

Birleşik Devletlerin adeta alegorik bir imgeye dönüştürdüğü ve adına '*Geri Dönüş*' teorisi denen bu şiddetli iştiaf Kıta Avrupası'ndan ülkeye adım atmaya başlayan ilk muhacir akınıyla birlikte kendisini hissettirmeye başlamış ve ABD'nin politik, kültürel ve sosyal dinamiklerinden birisi haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak da BOARD mensubu misyonerlerin Filistin'e doğru yola koyulmalarından çok daha eski dönemlerden itibaren bölgede sıkışıp kalmış Musevi vatandaşlara geçmişte sahip oldukları huzur, güven ve saygıyı geri kazandırmak, onları yaşadıkları ıstırap ve tutsaklıktan kurtarmak için alınması gereken tedbirlerin neler olacağı hususundaki çözüm arayışları ABD'yi kasıp kavurmuş ve bir tür '*Amerikan takıntısı*' olarak kabul görmüştür (Obenzinger, 2003: 244). Bu saplantılı ruh hali kendisini nicel manada da hissettirmiş ve misyonerlerin dünyanın farklı coğrafyalarına dağılıp stratejilerine de etki etmiştir. Nitekim 1881 senesine ulaşıldığında yani BOARD misyonerlerinin dünyaya dağılmaya başladıkları tarihten neredeyse 60 yıl sonra Suriye ve Filistin bölgesinde toplam 1542 örgüt mensubu faaliyet

yürütmektedir (Tibawi, 1966: 303). Bu rakam 19. yüzyıl göz önüne alındığında misyonerlerin belirli bir bölgede görevlendirildikleri en yüksek sayıya tekabül etmektedir. Başka bir deyişle o dönemde bu kadar çok sayıda misyonerin bulunduğu başka bir coğrafi bölge bulunmamaktadır (Phillips, 1969: 269). Diğer taraftan tüm bu gelişmelerin ve böylesine güçlü bir biçimde Ortadoğu'ya nüfuz etme sürecinin 'Yahudi Kolonizasyonu'ndan ***** kısa bir süre önce gerçekleşmiş olması ise hadisenin en ilginç yanı olsa gerektir.

Musevilerin çektiği acılar ve içinde bulundukları tutsaklık hem Fisk hem de Parsons'un Boston'dan yola çıkmadan önce gerçekleştirdikleri veda konuşmalarının ortak noktasını oluşturmaktaydı. Parsons vaazına Yahudilerin kutsal kitabından yani Tevrat'tan pasajlar okuyarak başlamıştır. O, İsrailoğullarının asırlardır kendilerine rehberlik edecek bir kumandan veya yöneticiden yoksun olduklarını hatta aile birliklerinin bile ciddi manada tehdit edildiğini söylemiştir. Böylesine zavallı konumuna indirgenmiş bir toplumun Tanrı'ya yönlendirilmesinden başka çare yoktur. Zira mutlak Rab O'dur. Misyoner Hz. Davut'u da unutmamış ve onun da Musevilerin gerçek önderi olduğunu beyan etmiştir (Hoşea 3: 4). Elbette ki Yahudileri yeniden dirilişe teşvik edecek ve Tanrı'yı mutlak egemen kabul etmeleri hususunda bilinçlendirecek kimseler de Protestan misyonerler olacaktır. Kuşkusuz Parsons'u böylesine bir çıkarıma ulaştıran farklı ipuçları bulunmaktadır. Bunlardan en mühimi ise Eski Ahit'teki şu ifadelerdir: "*Onlara de ki, Egemen Rab şöyle diyor: İsrailileri'i gittikleri ulusların içinden alacağım. Onları her yerden toplayıp ülkelerine geri getireceğim*" (Hezekiel 37: 21). Misyoneri heyecanlandıran başka bir pasajda ise Filistin'in en başından itibaren Yahudilere ait olduğu ve bu gerçeğin hiçbir zaman değişmeyeceği şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Kulum Yakup'a verdiğim, atalarınızın yaşadığı ülkeye (Filistin) yerleşecekler. Kendileri, çocukları, çocuklarının çocukları sonsuza dek orada yaşayacaklar. Kulum Davut da sonsuza dek onların önderi olacak*" (Hezekiel 37: 25). Her iki ayetten de anlaşılacağı gibi Tanrı Filistin ve çevresini Yahudilere bahşetmiştir ve bugün Musevilerin çektiği ıstırapın en temel nedeni de yurtlarından alıkoyulmuş olmalarıdır. Protestanlığa iman etmiş misyonerlerin Tanrı'nın lütuf ve mazharına nail olabilmek adına bu davayı sahiplenmelerini anlamlandırmak çok zor değildir. Onlar Tanrı'nın yitik kulları için vaat ettiği bu mirası devralarak vasiyeti yerine getirmek için gayret sarf etmeye söz vermişlerdir.

Parsons böylesine kritik ve mühim bir görevi başarıyla neticelendirmenin ve Musevilerin şanlı ve kutlu 'Geri Dönüş'üne vesile olmanın metodundan da bahsederek bu hayali gerçek kılmak için Osmanlı Devleti'nin haritadan silinmesi gerektiğini söylemektedir. Bu derece iddialı bir hedefe ulaşıldığı takdirde Musevi yurdu olan bu topraklar asıl sahiplerine iade edilebilecektir. Parsons'un ifadesiyle bu, kendisi için öylesine kuvvetli bir arzu ve hevestir ki Musevilerin din değiştirip Hz. İsa'nın yolundan gitmeleri bile bu iştiyakı sonlandıramayacaktır (Parsons, 1819: 12).

Bütün bu anlatılanlar misyonerin Yahudileri Protestanlaştırma gibi bir emelinin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira onların sürgün edildikleri vatanlarına yeniden kavuşmalarının mutlak bir zafere dönüşmesi ve Tanrı katında tam manasıyla kabul görebilmesi için Musevilerin Hristiyanlıkla tanıştırılmaları daha doğru bir ifadeyle Protestanlığın hakikatlerini benimsemeleri gerekmektedir. Misyoner bu konuda da önemli gelişmelerin yaşandığını söylemektedir. Yahudiler bilinçlenmiştir. Onlar aynı zamanda Hristiyanlığa yönelik katı tutumlarını da terk etmeye başlamışlardır. Bu durumun en belirgin örneği için Rusya'ya bakmak yeterlidir. Zira bahsi geçen ülkedeki en eski ve soylu Museviler Hristiyanlığa meyletmış ve bine yakın aile İncilin hakikatlerine yönelmiştir. Benzer gelişmelere Polonya'da şahit olunmuştur. Bu bölgede yaşayan Yahudilerden de İsa'nın dinine teveccüh gösterenler bulunmaktadır. Daha da mühimi bu şahısların önemli bir kısmı iktisadi olarak çok iyi durumdadır. Yine eğitim seviyeleri onları saygın bir konuma oturtmakta ve

***** Bu ifade Avrupalı Yahudilerin Ortadoğu'ya göç ederek Filistin bölgesinde İsrail adıyla nüfusunu Musevilerin teşkil ettiği bir devlet kurma konusundaki çabalarını anlatmaktadır. Yahudileri yaşadıkları sıkıntılardan ve çektikleri eziyetlerden arındıracak bu gelişme 'Kutlu ve Büyük Dönüş Projesi' olarak tanımlanmaktadır (Sayegh, 1965).

halk nazarında itibar sahibi kılmaktadır. Ayrıca bu durum Museviler arasında hakikate duyulan ilginin zamanla daha da artacağına delalet etmektedir (Parsons, 1819: 14).

Misyonerin Ortadoğu'daki Yahudileri Hristiyanlığa davet edeceğini ve bu yönde adımlar atılmasına ne kadar önem verdiğini gösteren hususlardan en önemlisi, vaazı esnasında Filistin'in kısa bir süre sonra aydınlanacağına ve yine yanan kandillerin bir daha sonsuza dek sönmemesi için de Tanrı dostlarının kendilerine düşen sorumluluğu yerine getirmeleri gerektiğine dair yaptığı vurgudur (Parsons, 1819: 16). Parsons konuşmasına şu ayetlerle son vermiştir: “*Ey Yeruslaim, seni unutursam, sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yeruslaim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın*” (Mezmurlar 137: 5-6). Bu sözler BOARD misyonerlerinin genelde Ortadoğu özelde ise Filistin'e atfettikleri ehemmiyeti göstermesi açısından bir hayli mühimdir. Onlar Tanrı tarafından takdis edilmiş bu coğrafyaya hizmet etmenin insanlığın ve gerçek manada Hristiyan olmanın gereği kabul etmişlerdir. Başka bir ifadeyle Parsons, Filistin'i kaybetmenin Tanrı'nın rızasından vazgeçmekle eş değer olduğuna inanmaktadır. Kuşkusuz vaat edilmiş bu toprakları hakikat ile tanıştırmak ise Tanrı'nın sadık kullarından en büyük beklentisidir (Mezmurlar 137: 7-9).

Tanrı'nın rızasına nail olmak hiç şüphesiz tüm misyonerlerin en çok arzu edeceği şeydir. Muhakkak ki Parsons da böylesine bir muvaffakiyetin kendi elleriyle gerçekleşmesini fazlasıyla istemektedir. Bir diğer husus da misyonerin son vaazının Boston'daki Protestanlara cesaret aşıladığı ve ilham kaynağı olduğu gerçeğidir. Ancak hepsinden önemlisi bu konuşmanın başta Ortadoğu olmak üzere Osmanlı Devletinin tamamına yönelik misyonerlik faaliyetlerinin dünyayı yeniden haritalandırmak ve Ortadoğu coğrafyasına yeni bir düzen getirmek gibi bir maksat taşıdığı yönünde ipuçları taşımasıdır. Böylesine bir tasavvurun hayata geçirilmesine yönelik çabaların ise henüz ayakları üzerinde durma konusunda ciddi sıkıntıları bulunan ve iç huzurunu bile tam manasıyla tesis edememiş olan Birleşik Devletlerce gerçekleştirilmesi yönündeki tasavvur işin ilginç kısmıdır.

Ortadoğu'ya seyahat edecek ikinci misyoner Pliny Fisk'in hitabı da Parsons'un konuşmasından çok farklı bir doğrultuda ilerlememiştir. İlk hedef gerçekleştirilecek seyahatin kabul edilebilirliğini arttırmak ve onu meşru kılmaktır. Bu bağlamda Fisk'de konuşmasına tıpkı yoldaşı gibi kutsal kitaptan bir ayetle başlamıştır. Ancak onun tercihi İncildir: “*Şimdi de Ruh'a boyun eğerek Yeruslaim'e gidiyorum. Orada başıma neler geleceğini bilmiyorum*” (Resullerin İşleri 20: 22). Fisk vaazı esnasında yolculuğunun kendisine ne gibi sürprizler hazırladığını bilmediğini sıklıkla ifade ederken kesinlikle başına gelenlerden korkmadığını ve her ne yaşarsa yaşasın bu seyahatin hayırlı neticeler üreteceğine inandığını da söylemektedir. Hem kilise hem de Protestanlık davası için bu çok manalı bir hizmettir ve Filistin'in karanlık ellerden alınıp asıl sahiplerine teslim edilecek olması Tanrı'nın insanoğlundan en büyük beklentilerindendir. Bununla birlikte misyonerlerin niçin bu topraklarda bulunması gerektiğini hatta misyonerlik davasının Ortadoğu coğrafyasından başlatılmasının neden mühim olduğunu izah ederken Protestanlık açısından çok önemli bir gerçeği de itiraf etmektedir. Zira bu topraklar Hristiyanlık açısından son derece kıymetli zenginlikleri içermektedir. Tanrı sıklıkla Ortadoğu'yu dönüştürmenin ne derece hayırlı sonuçlar üreteceğini beyan etmekte ve kullarını bu yönde çaba göstermeye davet etmektedir. Bu davet önemli bir başka neticeyi hâsıl edecektir bu topraklara nüfuz etmek ve o coğrafyada egemenlik kurmak Osmanlı Devleti'nin kontrol ve denetim altına alınması konusunda ciddi bir hamledir. Bunun yanı sıra asırlardır dünyaya hâkim olan çöküş sürecindeki bir Müslüman devletin hayat damarlarını kısmen de olsa kesmek ve yine Tanrı'nın her fırsatta kutsallığını dillendirdiği Filistin ve çevresinde denetim kurmak Birleşik Devletleri Hristiyan toplumlar nezdinde de şerefli ve itibarlı bir konuma oturtacaktır (Fisk, 1819: 24).

Pliny Fisk, Filistin ve Osmanlı Devleti'ne gerçekleştireceği yolculuk öncesinde bu seyahati Hristiyan dünyasının gözünde meşru kılmak ve normalleştirmek adına farklı Peygamberlerden misaller de vermiştir. Onun ifadesiyle Hz. İbrahim'e Risalet bu topraklarda indirilmiştir. Hz. Yakup bu bölgede Tanrı ile irtibata geçmiş onun rahmet ve merhametine bu coğrafyada kavuşmuştur.

Benzer bir hikâye Hz Davud için de geçerlidir. Yine Hz. Süleyman'ın peygamberliği de bu topraklarda gerçek kılınmıştır. Bu peygamberlerin tamamı Tanrı'nın kelamını Ortadoğu'dan dünyaya yaymışlardır. Daha da mühimi Yahudilerin çektikleri tüm ıstıraplar ve yaşadıkları acıların tamamına Filistin şahitlik etmiştir. Ancak onların bu eza ve çilelerin ardından huzura kavuştukları coğrafya da burasıdır (Fisk, 1819: 24).

Fisk, İslâm'ın bu topraklara verdiği zararın ancak ve ancak Osmanlı Devleti'nin gücünü kırmakla mümkün olabileceğini ifade ederken Mesih İsa'ya özellikle değinerek davasının ne kadar haklı gerekçelere dayandığını ispat etmek istemiştir. Nitekim yüceler yücesi İsa'da bu coğrafyada doğmuştur. Ortadoğu'nun tüm bereketi O'nun hikmetiyledir. O Risalet'ine bu topraklarda kavuşmuştur. Sahip olduklarını halkıyla paylaşmış, insanlığa Tanrı'nın sonsuz merhametini anlatmış, hastalara doktor, inançsızlara rehber olmuştur. İsa Mesih'in hem nübüvvetine hem de korkunç bir ihanet neticesinde ölümüne ev sahipliği yapan bu coğrafyanın kaderi Hristiyanlık ile şekillenmelidir (Fisk, 1819: 25).

Parsons ve Fisk'in Ortadoğu'yu kurtarmak ve insanlığı hakikate davet etmek adına başlattıkları yolculuğun hemen öncesinde Boston'da iki farklı kilisede verdikleri vaazların Birleşik Devletler ve Amerikan Board Örgütü özelinde düşünüldüğünde ne kadar önemli manalar taşıdıkları aşikârdır. Ancak benzer bir imayı Osmanlı Devleti için de düşünmek mümkündür. Misyonerlerden ilki olan Parsons vaazını ağırlıklı olarak yeniden diriliş teorisi üzerine şekillendirmiş ve bu dirilişin ancak ve ancak dünyaya gerçek manada Hristiyanlığı daha doğru bir ifadeyle Protestanlığı yaymakla mümkün olabileceğini beyan etmiştir. Ortadoğu özelinde düşünüldüğünde ise bu daha da elzem bir durumdur. Zira bölgenin içinde bulunduğu koşullar Protestanlığın özüne aykırı hususiyetler taşımaktadır. Bu problemleri aşmak için alınması gereken en önemli tedbirlerden birisi Ortadoğu'da bir Yahudi devleti kurmaktır. Bu sayede Birleşik Devletler örtülü bir biçimde bölgeye sirayet edebilecek ve hakikatin ışığı bahsi geçen coğrafyayı aydınlatacaktır. Kuşkusuz bu hedefe ulaşabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin gücü kırılmalı hatta Ortadoğu'daki hükmü geçersiz kılınmalıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde BOARD üyelerinin Filistin ve çevresindeki faaliyetlerinin dünyayı yeniden tasarlama projesinin önemli bir kısmını teşkil ettiği varsayımına ulaşılabilir. Obenzinger, (2003: 251) Birleşik Devletlerin tam manasıyla tatmin olması ve huzura erebilmesi için Yahudilerin yaşadığı ıstırapa son verilmesi gerektiğini ifade ederken bu durumun ABD'nin ulus devlet söyleminde önemli bir sürece işaret ettiğini de vurgulamak istemiştir. Bu bir tür mecazdır ve ABD'ye yerleşen ilk dönem göçmenlerin yeni ülkelerine taşıdıkları güven, istikrar, barış ve medeniyet ile paralel şekilde Yahudilerin de Filistin ve çevresini refah ve huzura kavuşturup İslâm'ın bölgedeki egemenliğini yok edeceği varsayımına dayanmaktadır (Obenzinger, 2003: 251).

Parsons, Protestan misyonerliğinin özellikle de Ortadoğu ve Anadolu'ya yönelik faaliyetlerini tahmin edilen ve varsayılandan çok farklı bir çizgiye doğru evirmiştir. Bu hareket dini eğilimler taşıyan ama aynı zamanda da ciddi manada ve önemli oranda siyasi, kültürel, sosyal ve psikolojik etmenleri de bünyesinde barındıran bir yapı ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda ABD misyonerliğinin bilhassa da BOARD teşkilatının yürüttüğü faaliyetlerin seküler bir boyut taşıdığı ve dini maksatlar kadar dünyevi hususlara da yer verdiğini göstermektedir. Parsons'un son hitabı ise Protestan misyonerliğinin uhrevi ve manevi motiflerle bezenmiş seküler ve maddi yönünü teşkil etmektedir. Maddi yani dünyevi olmasını sağlayan husus ise siyasi, kültürel ve toplumsal dinamikler arz etmesindendir. Bu hareket aynı zamanda dünyayı yeniden haritalandırarak yeni bir düzen ve sistematik oluşturmak için tasarlanmıştır. Üstelik bu tasarım sadece coğrafi manada olmayacaktır. Yeni bir dünya düzeni oluşturulması için gerekli olan tüm unsurları bünyesinde barındıracaktır. Ne var ki seküler bir hayat tarzını batıl kabul eden ve bu doğrultuda hareket eden herkesi lanetleyen buna bağlı olarak da yeni bir din ve ahlak anlayışı üreten Protestanlık (Albayrak, 2012: 126-127) bu sefer anlamlandırılması güç bir biçimde iddialarının aksine bir yaklaşım şekli geliştirmiştir.

Fisk ise vaazını ağırlıklı olarak uhrevi ve dini teamüller üzerine kurgulamıştır. Bu husus misyonerin seküler ama aynı zamanda da manevi bir misyonerlik arzusunda olduğunu ortaya koymaktadır. O, konuşmasında adeta Parsons'un eksik bıraktığı kısmı tamamlamaya çalışmış, BOARD mensuplarının Ortadoğu'daki mevcudiyetini meşru ve anlaşılır kılma çabası gütmüştür. Fisk'in peygamberleri konuşmasının merkezine alması ve anlattığı kıssalarla bu toprakların Tanrı'nın sadık takipçilerine ait olduğunu ispat etmeye çalışması Hristiyanlığın bölgede var olmasının gerekliliğini gözler önüne sermek içindir. Misyoner, İsa Mesih'in de bu topraklarda dünyaya geldiğini ve bu coğrafyada peygamberliğini ilan ettiğini söyleyerek iddiasını güçlendirmek istemiştir.

ABD'li Protestan misyonerlerin dini seküler bir yapı arz eden fikir ve iddiaları Protestanlık mezhebinin geçmişten 19. yüzyıla taşıdığı felsefesine yeni bir soluk ve dinamizm getirmiştir. Bununla birlikte Protestanlığın genel kurgusu göz önüne alındığında kendisini sürekli merkezde kabul ederek bir tür jakoben anlayış geliştirdiği ve diğer mezheplere göre daha profan ve heterodoks bir yapı arz ettiği bilinmektedir. Geleneksel değerleri sorgulayan, itikadi meseleleri yorumlarken farklı ve yeni bir bakış açısı üreten, Hristiyanlık için fazlasıyla değerli ve ehemmiyetli kabul edilen çeşitli simge, sembol ve ritüelleri yok sayan bir dini anlayışın ciddi bir muhalefetle karşılaşması da onun mevcut sistemden ne derece uzak olduğunu göstermesi için yeterlidir. Protestanların reformist kabul edilmeleri ve bunun sonucunda çektikleri ıstırap ve içine düştükleri sancılı hal, onları farklı ve yeni arayışlar içerisine itmiştir (Erbaş, 2015: 59-62).

Bu noktada Protestan hareketin dinin ana kaynakları dışında hiçbir unsuru referans olarak kabul etmediğini de belirtmekte yarar vardır. Kutsal kitap ve İsa Mesih yegâne kaynaklardır. Bunların dışında kalanların tamamı gelenektir ve evrensel manada herhangi bir değer arz etmeyen bu unsurlarla temas kurmamak zarar değil ama fayda getirecektir. İnanç değerlerinin rehberliğini İncil ve elçiye özgü kılan bu iki kaynak haricinde ne varsa onlara şüpheyle yaklaşan hatta kimi zaman Hz. İsa'nın sözlerini bile İncil ile irtibatlandırılmadığı gerekçesiyle yok hükmünde sayabilme cüreti gösterebilen bir anlayışın Hristiyan çevrelerce radikal kabul edilmesi son derece doğaldır. Kalıplaşmış ve umumi kabul görmüş inanç değerlerine yönelik bu başkaldırı bir tür sekülerleşmeyi de beraberinde getirmiş ve Protestanlık mezhebinin ana ilkelerinden birisi olarak kabul edilmiştir (Olgun, 2006: 242-249). Kuşkusuz Hristiyanlığı yeniden yorumlayarak çok farklı bir bakış açısı ortaya koyan Protestanlığın kendisini dayandırdığı temeller diğer mezhep mensuplarınca ciddi manada sorgulanmış ve kesinlikle kabul görmemiştir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde genelde Protestanlaştırma faaliyetlerinin özelde ise BOARD misyonerliğinin Osmanlı Devleti'ne yönelik verdiği mücadelenin Müslümanları yahut farklı inançlara sahip cemaatleri Protestanlığa kazandırmaktan ziyade diğer Hristiyan mezheplerine mensup kimselere yönelik çalışmalar yürüttükleri sonucuna varılabilir. Zira bir Protestan için Papa taraftarı bir Katolik adeta kâfir addedilmektedir. Benzer bir bakış açısı Ortodoks veya Gregoryen mezheplerine karşı da oluşturulmuştur. Ancak Katolik cemaati en büyük düşmandır ve üyeleri bir an önce Tanrı'nın yoluna davet edilmelidir. Nitekim Osmanlı topraklarında verilen mücadelenin de bu doğrultuda olduğunu gösteren pek çok örnek vardır (Önal, 2013: 309-320).

Amerikan Board örgütünün tüzüğünde teşkilatın ana gayesinin Tanrı'nın yolunda olmayanları yani Protestanlığı benimsemeyenleri eğitim, din, basın yayın yoluyla ve yine ruhban sınıfının desteğiyle hakikat bilgisi konusunda bilinçlendirmek olduğu aşikâr bir biçimde beyan edilmektedir (ABCFM, 1839: 6). Her ne kadar böyle bir hedef doğrultusunda hareket edildiği yönünde bir imaj oluşturulmaya çalışılmışsa da gerçekte var olan iddia edilenden başkadır.

Başlangıç itibarıyla Filistin bölgesindeki Musevileri azat etmek ve onları huzura erdirmek maksadıyla hareket ettiğini iddia eden BOARD teşkilatının bu hedefe ulaşmak için yürüttüğü stratejide örneği yine Birleşik Krallık olmuştur (Aksu, 2014: 34). Bu yöndeki bir çaba ABD menşeli sabık misyonerlik örgütlerinin hiçbirisi tarafından gösterilmemiştir. İltir ve henüz tecrübe

edilmemiştir. Daha doğru bir ifadeyle bu, teorik çerçevesi Birleşik Krallık tarafından planlanmış BOARD teşkilatı tarafından ise pratiğe dökülmüş bir ABD modelidir. Yahudilerin kurtuluş projesinin Protestanlar eliyle yürütülmesi fikrine dayanan bu sistemi farklı kılan bir diğer unsur ise seküler bir yapıda şekillenmiş olmasıdır. Onu seküler kılan husus ise ABD'nin tüm kurum ve kuruluşlarıyla bu harekete destek çıkmış olmasıdır. Aslında Birleşik Devletler bunu bir vazife addetmekte ve kendisini bu harekete iştirak etmeye mecbur hissetmektedir. Nitekim geçmişte Musevi cemaati Hristiyanlığa iman etmişlere saygı göstermiş onlara destek çıkararak hizmette kusur etmemiştir. Ayrıca kâfirleri Tanrı'nın yoluna çağıran İsa taraftarlarının yanında yer almıştır. Buna bağlı olarak da BOARD misyonerlerinin Yahudilerle ittifak halinde hareket ederek onları Protestanlığa davet etmeleri vicdanları rahatlatacak Musevilerin ana yurtlarına yeniden kavuşmaları yönündeki mücadeleyi de meşru kılacaktır. Böylesine bir dönüşüm Müslümanları tutsak kılacak, İslam'ın önlenemez yükselişinin önünü kesecek, Tanrı dostlarını ise huzura erdirecektir (Morse, 1810: 18).

Bütün bu beklentiler neticesinde Fisk ve Parsons'un Ortadoğu'ya yönelik yolculuklarının bizzat Birleşik Devletlere ait bir proje olduğu ve ABD vatandaşlarınca da desteklenip heyecanla takip edileceği yönünde bir varsayımda bulunulabilir. Yine bugün Ortadoğu coğrafyasında ve bilhassa da Filistin'deki mevcut düzenin ve şahit olunan olayların yorumlanmasında Amerikan kamuoyunun aldığı tavır ile ABD'nin öncülüğündeki Batı dünyasının geliştirdiği nesnellikten uzak tarafsız bakış açısı, geçmişte arzu edilen ve kısmen başarılan hedeflerin neticesinde ortaya çıkan ihtiras ve heyecan ile izah edilebilecektir.

BOARD mensuplarının Ortadoğu ve bilhassa da Filistin'e yönelik yaklaşımları sadece Musevilere dönük hedefler güttükleri ve Yahudileri özgür kılıp onları anayurtlarına kavuşturmak dışında bir maksatları bulunmadığı sonucuna ulaşmak için yeterli değildir. Kuşkusuz Protestanlığı ana ilke edinmiş ve kendi mezheplerine iman etmeyenlerin tamamını kâfir addedebilecek kadar cüretkâr bir tavra sahip misyonerlerin cemaatlerine yeni üyeler kazandırma hevesi en öncelikli vazifeleridir ve bu konuda muvaffak olabilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacaktır (Carpenter, 2009: 93). Lakin örgütün Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerinin ilk durak noktası olan Filistin fevkalade stratejik bir konumdadır ve buna bağlı olarak da Musevilere Hristiyan dünyasınca pek de anlamlandırılmayacak bir önem ve itibar atfedilmiştir. Bununla birlikte teşkilatın arzu ettiği bunun çok ötesindedir. Onlar, Filistin'deki emellerini yerine getirdikten hemen sonra Osmanlı Devleti'nin kalbi sayılan topraklara yani Anadolu'ya sirayet ederek faaliyetlerini bu bölgeye taşıma arzusundadırlar. Bu arzu zamanla saplantılı bir hal alacak ve Anadolu'yu Protestan yurduna dönüştürmek BOARD misyonerliğinin yegâne ülküsüne dönüşecektir (Yothers, 2007: 41). Bu aslında doğal bir süreçtir ve beklenen bir sonudur. Zira Anadolu topraklarını Asya'nın kilidi olarak gören bir teşkilatın bu bereketli ve engin toprakları hakikatin ışığıyla aydınlatmak adeta boynunun borcudur (Bartlett, 1876: 1).

Sonuç

Osmanlı topraklarında Protestan misyonerliğinin en önemli ve etkili temsilcisi Amerikan Board Teşkilatı olmuştur. 1810 yılında kurulan ve dünyayı dini anlamda yeniden tasarlayıp dönüştürmek gayesi güden örgütün hedeflerine ulaşabilme adına çıktığı yolda önemli bir sürprizle karşılaştığı söylenebilir. Zira ABD'nin kuruluş sürecini tamamlama aşamasında teşkil edilen teşkilatın dünya üzerinde söz sahibi olma arzusu mensubu olduğu devletin heves ve ihtiraslarıyla çakışmıştır. Teşkilatın manevi talepleri, içinde doğup büyüdüğü devletin maddi beklentileriyle kesişince ortaya bambaşka bir manzara çıkmıştır. Başlangıçta yeryüzünde kendileri dışındaki unsurları günahkâr addeden ve onlara hakikati anlatmak ve dini manada yeni bir inkişafa ve dönüşüme kapı aralamak isteyen Board mensubu misyonerlerin artık başka bir hedefleri daha vardır. Bu hedef ABD'nin dünya üzerinde meşruiyetini temin edip tanınırlığını arttırmak yönünde çaba göstermek konusunda adımlar atmayı kapsamaktadır. İyi eğitim almış, tolerans sahibi, sabırlı ve

basiretli davranışlar sergileme açısından fazlasıyla göz dolduran misyonerlerin bu hususta mensubu oldukları devlete ciddi faydalar getirecekleri umudu bu arzuyu besleyen en önemli unsurdur.

Bu doğrultuda değerlendirildiğinde BOARD teşkilatının öncelikli rotalardan birisi olarak neden Ortadoğu ve Anadolu'yu seçtiğini anlamak da kolaylaşacaktır. Aslında bu durum iki farklı gerekçeyle izah edilebilecektir. Bunları siyasi ve dini nedenler olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Öncelikle ifade edilmesi gereken husus bahsi geçen bu toprakların döneminin en prestijli ve ihtişamlı devletlerinden birisine ev sahipliği yapmasıdır. Dolayısıyla bu bölgede hâkimiyet kurmak ve belirli bir güce ulaşmak Batılı devletlerin tamamının rüyalarını süslemektedir. Hiç şüphesiz ABD'de benzer bir hissiyata sahiptir. Bu egemenlik arayışını da hem maddi hem de manevi nedenlerle açıklamak gerekmektedir.

Maddi nedenlerin politik unsurlara dayandığını ifade etmekte hiçbir beis yoktur. Yeni kurulmuş bir devlet olan ABD'nin Müslümanlar karşısında elde edeceği en ufak bir zaferin bile ne denli önemli sonuçlar üreteceği aşîkârdır. Üstelik bu devlet köklü bir tarihsel geçmişe sahip ve yaşadığı tüm bunalımlara rağmen hâlâ döneminin hatırı sayılır ülkelerinden birisi kabul edilen Osmanlı gibi bir güç olunca bu durum daha da manalı hale gelmektedir. Buna bağlı olarak da ABD, Ortadoğu ve Anadolu'da zemin kazanmak ve nüfuz elde edebilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktır. Üstelik bu süreci gizlice ve hissettirmeden yönetmek gibi bir strateji izleyerek karşılaşabileceği problemlerin önüne geçebilecektir. Bu maksadın hâsıl olabilmesi için ise misyonerlere müracaat edilecektir. BOARD mensupları devletlerinden aldıkları direktifler doğrultusunda hareket ederek adeta yarı resmi temsilciler olarak dünyanın dört bir yanına ve bilhassa da Ortadoğu ve Anadolu'ya yayılacaklardır.

Manevi hususlar ise bizzat misyonerlik davasının kendi dinamiklerine dayanmaktadır. Protestanlık da tıpkı diğer Hristiyan mezhepleri gibi inandığı değerleri dünyaya yayarak taraftar kazanma ve cemaatini nicel olarak genişletip güçlendirme prensiplerine ciddi manada değer atfetmektedir. Zira Hristiyanlık açısından değerlendirildiğinde Tanrı'nın mazharına nail olabilmek için en elzem hususlardan birisi de misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktır. BOARD üyeleri de bunun bilincinde hareket ederek davalarını yaymak için dünyaya açılmışlardır.

Sonuç itibariyle Amerikan Board Teşkilatının merkezinde gerçekleştirilen ABD menşeli Protestan misyonerliğinin iki farklı yüzü ve yönü bulunmaktadır. Dünyevi ve uhrevi boyutlar taşıyan bu hareketin pratikteki hedef ve uygulamalarının neler olduğunu idrak edebilmek için ise Ortadoğu'ya gönderilen ilk iki misyoner olan Pliny Fisk ve Levi Parsons'un Boston'dan yola çıkmadan önce gerçekleştirdikleri son konuşmaları iyi anlamak gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksu, A. (2008). Buzdağının Ötesi: Amerikan Board'un Kuruluşunda (1810-1825) ve İlk Faaliyetlerinde İngiliz Misyonerlerin Katkıları. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 293-316.
- Aksu, A. (2014). *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*. Dergâh Yayınları.
- Albayrak, H. Ş. (2012). Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42(1), 121-140.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1834). *First Ten Annual Reports with Other Documents*. Board Press.

- American Board of Commissioners for Foreign Missions (1839). *Constitutions, Laws and Regulations of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*. Crocker & Brewster
- Anderson, R. (1861). *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (4. Baskı). Board Press.
- Bartlett, S. C. (1876). *Historical Sketch of the Missions of the American Board in India and Ceylon*. Board Press.
- Beaver, R. P. (1966). *Pioneers in Mission: The Early Missionary Ordination Sermons, Charges, and Instructions. A Source Book on the Rise of American Missions to the Heathen*. W. B. Eerdmans Publishing Company.
- Beck, B. H. (1976). *The English Image of the Ottoman Empire, 1580-1710* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Rochester University.
- Belvadi, A. (2005). *American Missions and Sunday Schools in Victorian India* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Washington University.
- Blaufuss, M. S. (2000). *Goals of the American Madura Mission: A Study of Changing Mission Goals in the American Board of Commissioners for Foreign Missions During the Nineteenth Century* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Princeton Theological Seminary.
- Bond, A. (1828). *Memoir of the Rev. Pliny Fisk: Late Missionary to Palestine*. Crocker & Brewster.
- Bouma, J. (2018). What is Evangelism. <https://zondervanacademic.com/blog/evangelism/> (16.03.2020).
- Carpenter, K. M. (2009). *A Worldly Errand: James L. Barton's American Mission to the Near East* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Princeton Theological Seminary.
- Chaney, C. L. (1976). *The Birth of Missions in America*. William Carey Library.
- Chapman, M. (2006). *Anglicanism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Clark, C. M. (1895). The Brethren: A Chapter in the History of American Missions. *Andover Theological Seminary, Box: 1, Folder: 21*.
- Corr, D. P. (1993). *The Field is the World: Proclaiming, Translating, and Serving by the American Board of Commissioners for Foreign Missions 1810-1840* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fuller Theological Seminary.
- Çatalbaş, R. (2011). *Anglikan Kilisesi ve Günümüz İngiltere'sinde Yeri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çatalbaş, R. (2012). Anglikan (İngiliz Misyoner Teşkilatları). *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 121-138.
- Erbaş, A. *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Fisk, P. (1819). *A Sermon, Preached in the Old South Church Boston, Sabbath Evening, Oct. 31, 1819 Just Before The Departure of the Palestine Mission*. Published by Samuel T. Armstrong, U. Crocker.
- Gaustad, E. S. (1968). *The Great Awakening in New England*. Quadrangle Books.
- Hubers, J. (2013). *A Reasonable Mission in an Unreasonable World: The Encounter of the Rev. Pliny Fisk, First American Missionary to the Middle East, with the Ottoman Religious Other* [Yayımlanmamış doktora tezi]. The Lutheran School of Theology.

- Jenkins, T. (t.y.). Congregationalism. <https://www.britannica.com/topic/Congregationalism> (16.03.2020).
- Khan, S. H. (2006). *The India Mission Field in American History, 1919-1947* [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of California.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika* (3. Baskı). İmge Kitabevi.
- Lin, R. H. J. (2000). *Paul: Deviant or Reformer of Judaism? A Study of Jewish and Christian Identity in Asia Minor* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Southwestern Baptist Theological Seminary.
- Lindsay, R. H. (1964). *Nineteenth Century American Schools in the Levant: A Study of Purposes* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Michigan University.
- Lomawaima, K. T. (2002). American Indian Education: by Indians versus for Indians. *A Companion to American Indian History*, 1(1), 422-441. <https://doi.org/10.1002/9780470996461.ch24>
- Maxfield, C. A. (1995). *The 'Reflex Influence' of Missions: The Domestic Operations of the American Board of Commissioners for Foreign Missions: 1810-1850* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Union Theology School.
- Mizrachi, E. (1993). *Two Americans Within the Gates, The Story of Levi Parsons and Pliny Fisk in Jerusalem*. The McDougal Publishing Co.
- Morse, J. (1810). *Signs of the Times: A Sermon Preached Before the Society for Propagating the Gospel Among The Indians and Others in North America at Their Anniversary, Nov. 1, 1810*. Board Press.
- Morton, D. O. (1830). *Memoir of Rev. Levi Parsons, First Missionary to Palestine from the United States* (2. Baskı). Cooke & Co.
- Newcomb, H. (1856). *Cyclopedia of Missions: Containing a Comprehensive View of Missionary Operations Throughout the World*. Charles Scribner.
- Obenzinger, H. (2003). Holy Land Narrative and American Covenant: Levi Parsons, Pliny Fisk and the Palestine Mission. *Religion & Literature*, 35 (1), 241-267.
- Olgun, H. (2006). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İz Yayıncılık.
- Önal, M. (2013). Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bursa'da Papaz Dövüşü: Amerikalı Misyonerlerle Yerli Ruhban Sınıfının İktidar Mücadelesi (1832-1860). *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (25), 307-326.
- Parsons, L. (1819). *A Sermon Preached in Park-Street Church Boston, Sabbath, Oct. 31, 1819, Just Before the Departure of the Palestine Mission*. Published by Samuel T. Armstrong, U. Crocker.
- Parsons, L. (1820). "Mission to Palestine, Religious Intelligence: Report of the Prudential Committee." *Missionary Herald*, 16 (1), 262-265.
- Peabody, A. P. (1862). *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (5. Baskı). Board Press.
- Phillips, C. J. (1969). *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860*. East Asian Research Center.
- Pierce, R. D. (1938). *A History of the Society of Inquiry at Andover Theological Seminary: 1811-1920* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Andover Theological School.

- Puritanism. (2015). *Salem Press Encyclopedia* içinde (Cilt 1, s. 341-344). Salem Press Encyclopedia.
- Sayegh, F. A. (1965). *Zionist Colonialism in Palestine*. Research Center Palestine Liberation Organization.
- Schulz, Z. W. (2018). *The English in the Levant: Commerce, Diplomacy, and the English Nation in the Ottoman Empire, 1672-1691* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Purdue University.
- Shrikian, G. (1977). *Armenians Under the Ottoman Empire and The American Mission's Influence on Their Intellectual and Social Renaissance* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Lutheran School of Theology.
- Strong, W. E. (1910). *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*. The Pilgrim Press.
- Şafak, N. (2003). *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Tibawi, A. L. (1966). *American Interests in Syria, 1800-1901 (A Study of Educational, Literary and Religious Work)*. Clarendon Press.
- Tracy, J. (1842). *History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (2. Baskı). M. W. Dodd.
- Wand, J. W. C. (1961). *Anglicanism in History and Today*. Weidenfeld and Nicolson.
- Yetkiner, C. (2010). *American Missionaries, Armenian Community, and the Making of Protestantism in the Ottoman Empire, 1820-1860* [Yayımlanmamış doktora tezi]. New York University.
- Yothers, B. (2007). *The Romance of the Holy Land in American Travel Writing, 1790-1876*. Ashgate Publishing.